

LATVIJAS UNIVERSITĀTES ZINĀTNISKIE RAKSTI

ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS

587

SASTATĀMĀ UN LIETIŠKĀ
VALODNIECĪBA

KONTRASTĪVIE PĒTĪJUMI

II

UNIVERSITY OF LATVIA
Department of Contrastive Linguistics

CONTRASTIVE AND APPLIED LINGUISTICS

CONTRASTIVE STUDIES

II

Research papers

Vol. 887

Latvijas Universitāte
Rīga 1993

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Sastatāmās valodniecības katedra

SASTATĀMĀ UN LIETISKĀ VALODNIECĪBA

KONTRASTĪVIE PĒTĪJUMI

II

Zinātniskie raksti

887. sējums

Latvijas Universitāte
Rīga 1993

0a/77/
75
7

UDK 800.001.36 (082.1)

BEK 81

Sastatāmā un lietiskā valodniecība. Kontrastīvie pētījumi:
Zinātnieko rakstu krājums / A.Veisberga redakcijā.-
Rīga: LU, 1993 - 65 lpp.

Contrastive and Applied Linguistics. Contrastive studies.
Research Studies / Editor A.Veisbergs.-
Rīga: LU, 1993.- 65 lpp.

Krājuma rakstu autori analizē dažādu valodas līmeņu
parādības angļu, vācu, norvēģu, latviešu un latīņu valodā.
Valodu sastatījums veikts kā strukturālā, tā arī funkcionālā un kultūrvēsturiskā aspektā.
Atklātas šo valodu īpatnības, arī to kopīgās īpašības.
Aplūkots arī valodu vienību mijiedarbība gan valodu
kontakta, gan tulkošanas procesā.

Krājums domāts valodniekiem tulkošajiem, pasniedzējiem, aspirantiem, filoloģisko specialitāšu studentiem.

The authors of the present volume analyse various phenomena of different language levels in English, German, Norwegian, Latvian and Latin. The languages are contrasted in structural, functional and cultural aspects. The reciprocal influence of language contacts and translation upon the language change has been viewed.

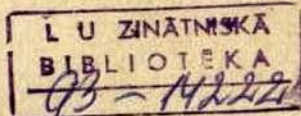
The edition is aimed at linguists, translators, lecturers, postgraduates and students of philology.

REDAKCIJAS KOLEGIJA

A.Veisbergs (arb.red.), V.Zigare, M.Brēde

Latvijas
Universitāte,
1993

Maija Brēde

TEKSTA ANALĪZES FONOSTILISTISKAIS ASPEKTS

Visos lingvistiskajos līmeņos, tai skaitā fonētiskajās, pastāv variācijas iespējas, kas aptver visus valodas fonētiskās organizācijas komponentus, t.i. segmentālo (skanu) un suprasegmentālo (prosodisko) struktūru.

Fonētiskās variabilitātes cēloņi var būt dažādi. Tā atkarīga gan no runas orgānu uzbūves, skanu savstarpējām attiecībām, gan no ekstralingvistiskiem faktoriem, dialektiskām un sociālām atšķirībām fonētiskajā sistēmā (Г. П. Топчев).

Fonētisko izteiksmes līdzekļu izvēlē nozīmīgu funkciju veic ekstralingvistiskie faktori, t.i., komunikācijas apstākļi un forma, kas ietver auditorijas kvalitatīvo un kvantitatīvo sastāvu, komunikācijas dalībnieku sociālās un individuālās īpatnības, emocionālos faktoros, kā arī runas saturu.

Runas prosodiskais noformējums līdzās tās segmentālajam raksturojumam ir būtisks pamatnosacījums konkrēta fonostila veidošanā. Fonostila veidošanas procesu var raksturot kā noteiktu segmentālā un suprasegmentālā līmeņa sinonīmisku var. antu izvēli atbilstoši konkrētai komunikācijas situācijai (Л. А. Кантrep, 101).

Pētījumā liecina, ka runas funkcionālo un fonostilu klasifikācija nesakrīt (М. А. Сокорова). Atzīstot, ka fonostilu noteikšanas kritēriju izvēlē sastopama nedaudz atšķirīga pieeja, lingvistiskajā literatūrā minēts informatīvais, publicistiskais, akadēmiskais (zinātniskais), oratoriskais (deklamatoriskais) runas stils, kā arī sarunu valodas (neformālais) stils.

Īpaši svarīga fonostilistikā ir intonācijas izpēte, kas ir būtisks runas izteiksmības veidotājfaktors. Paaug intonācijas nozīmju pētījumu īpatsvars atkarā no konteksta (D. Brazil). Pastāv uzskats, ka intonācijas funkcionālā slodze pilnīgi atklājas tikai spontānā runā. Spontānās runas

īpatnības lielā mērā tiek saistītas ar prosodisko līdzekļu lomā loģiskā uzdeva realizēšanā, smalku komunikatīvi emocionālu nokrāsu izteikšanā. Turpretī sagatavota teksta lasījumā intonācija pārvarā veic prezentācijas funkciju, noformējot jau gatavu izteikumu (N. I. Topcyeva).

Atšķirīgu fonostilu tipoloģiskajos pētījumos, kā arī noteikta fonostila dažādu žanru analizē aktuāls ir jautājums par atsevišķu prosodisko parametru (runas melodijas, temporālā komponenta, hazitācijas parādības, tembra u.c.) funkcijām.

Rakstā apkopoti rezultāti, kas iegūti informatīvā un oratoriskā runas stila materiālu analīzes gaitā, īpašu uzmanību pievēršot vairākiem intonācijas komponentiem: terminālajiem toņiem, runas tempam, pauzes faktoram. Eksperimenta materiāla atlasē galvenokārt izmantots formalitātes kritērijs (formāla runa-neformāla runa) un komunikācijas sfēras un līdzekļu veids (tiešais kontakts - pastarpinātais kontakts).

Terminālie toņi kā runas melodijas komponenti piešķir izteikumam pabeigtu formu. Jāatzīmē, ka, piemēram, angļu valodā jautājums par krītošo toņu un to variantu nomenklatūru ir vēl joprojām diskutējams. Pēc toņa sākuma augstuma izšķirami 2 krītošie toņi - augsts un zems, vai 3 krītošie toņi - augsts, vidējs, zems. Krītošo toņu izpaušme var būt pilnīga vai daļēja. Arī daļēju balsu kritumu iespējams noteikt trīs līmeņos - augstā, vidējā un zemā.

Konstatēts, ka publiskās runās angļu valodā bieži tiek lietots krītošais tonis + krītošais tonis. Sintagmās teikuma vidū raksturīgi krītošie toņi ar šaurāku amplitūdu nekā teikuma beigās. Ierastā runā sastopama arī zemais kāpjošais tonis un no saliktajiem toņiem visbiežāk - kāpjošais krītošais (S. F. Leontyeva).

Raksturojot runas melodiju latviešu valodā saistībā ar loģisko uzdevu, tiek lietots termins "intervāls" (kāpjošs, krītošs, priekšintervāls). Runājot par visas sintagmas melodiju, tiek minēti "motīvi" kā toņa augstuma maiņa noteiktā

secībā: krītošais, kāpjošais, līdzenais, kāpjoši krītošais, krītoši kāpjošais (L.Ceplītis, N.Katlape, 149).

Arī runas temps ir viens no faktoriem, kas nosaka izrunas stilu atšķirības. Temps ir atkarīgs no komunikatīvā situācijas izmaiņās. Runas tempas ir arī em.īva nozīme, tas pauzē runātāja emocionālo stāvokli. Novērojumi liecina, ka pastāv tempa un runas satura korelācija. Runas tempa palēnināšanās bieži vien saistīta ar kādas informācijas daļas izcelšanu pēc svarīguma pakāpes. Publiskās runās temps atkarīgs gan no klausītāju skaitliskā rādītāja, gan no runas satura. Informatīvā stila materiālos vērojams relatīvi konstants vidējs temps (S.F.Leontjeva). Lai izvairītos no runas vienmuļa skanējuma, tiek izmantota arī mērtiecīga tempa maiņa (L.Ceplītis).

Ar runas tempu cieši saistīts ir pauzes faktors. Paužu skaits, to garums atkarīgs no vairākiem apstākļiem, un runātājs savu materiālu sadala nelielos jēdzieniskos blokos saskaņā ar auditorijas uztveres īpatnībām.

Sagatavotā runā pauzes galvenokārt atkarīgas no teksta sintaktiskās struktūras. Taču paužu sistēmā nozīmīgu vietu ieņem arī hēzītācijas pauzes, ko nosaka ciešā saikne starp domāšanas un runas veidošanas procesiem.

Angļu valodas materiāla pētījumi norāda loģisko paužu pārsvaru īpaši publiskās runas stilā, pie kam pauzes garums veic arī atsevišķu runas vienību izcēluma funkciju (S.F.Leontjeva).

Kaksturojot publiskās runas stilu latviešu valodā, minētas divējādas pauzes - loģiskās (pēc satura) un psiholoģiskās, kuru uzdevums ir atspoguļot aktīvu domāšanas procesu, spēcīgu emocionālu savijojumu (L.Ceplītis, N.Katlape). Psiholoģiskās pauzes mēdz būt garākas par loģiskajām pauzēm. Tās var būt apvienotas arī ar paralingvistiskiem līdzekļiem, piem., mīmiku, žestiem.

Angļu valodas eksperimentālajā materiālā tika iekļauti fragmenti no sprediķa (t=4") un ziņu pārraides (t=4'10") (D.Davy), latviešu valodas materiālā - arī fragmenti no spre-

dika ($t=4^{\circ}50''$) un zīņu pārraides ($t=4^{\circ}30''$)*: ierakstu kopējais ilgums $17^{\circ}30''$.

Pētījuma veikts uz auditīvās analīzes pamata. Eksperimentā piedalījās trīs auditori-lingvisti. Viņu uzdevums bija:

- a) atzīmēt sintagmu robežas;
- b) diferencēt pauzes (īsās, vidējās un garās);
- c) atzīmēt toņu virzību sintagnēs;
- d) raksturot tempa izmaiņas katrā runas veidā.

Auditori izmantoja 6 kinētisko toņu sistēmu angļu valodā: zemo krītošo, augsto krītošo, zemo kāpjošo, augsto kāpjošo, krītoši kāpjošo un kāpjoši krītošo toni (D. Jones, J. D. O'Connor and G. F. Arnold, Ch. Kreidler).

Kosakot toņu pielietojumu latviešu valodas materiālā, tika izmantota 5 toņu (motīvu) sistēma: krītošais, kāpjošais, līdzēnais, krītoši kāpjošais un kāpjoši krītošais tonis (L. Cepītis, N. Kātlupe) **.

Analizējot sprediķa fragmentu angļu valodā, konstatēts relatīvi šaurš balss diapazons, kas rada izlīdzinātu skaņšjumu.

Vairumā gadījumu sintagmas ir diezgan garas. To skaits teikumš robežēs svārstās no 1 līdz 15. Pauzes iezīmē teikuma šintaktisko dalījumu. Visišķākās sintagmas (1 - 3 vārdi) sastopamas teikuma sākumā vai vidū (31%); sintagmas, kurās ir 4 - 6 vārdi, fiksētas 50% gadījumu, sintagmas, kurās ir 7 - 9 vārdi - 16,2% un sintagmas ar 10 un vairāk vārdiem fiksētas 1,8% gadījumu.

Viņas sintagnēs teikuma beigēs konstatēts krītošais tonis. Tā lietojums pilnībā atbilst attiecīgu teikumu komunikatīvajam tipam - visos gadījumos apgalvojuma teikumos, izņemot vienu, kad krītošais tonis lietots jautājuma teikumā.

Sintagnēs teikuma sākumā un vidū dominē krītošie toni (50%), kāpjošo toņu skaits divreiz mazāks (25%); krītoši

* Ieraksts no Latvijas radio

** Šajā sistēmā toni netiek diferencēti pēc to sākuma augstuma

kāpjošie toņi - 16,7%, līdzējie toņi - tikai 5,3%. Balss kritums liecina par vāju saistību starp eintagnām, to relatīvo patstāvību saturā ziņā. Vairāku kritošo toņu komb.nācija fiksēta teikumos, kuri atspoguļo spriedļa galvenās atziņas. Tās iezīmē runas melodijas stilistiskā lomu kulminācijas veidošanā, piem.,

By the 'realization | that if 'only we will
'give him our trust | the 'Lord will be
'there to 'keep the city. ||
We must be content to 'try and 'keep watch |
and 'even in our 'modest attempts to 'do this |
we must 'not forget to 'turn to God. ||

Tekstā kopumā dominē zemle kritošie toņi. Augsts balss kritums novērots galvenokārt sintagmās teikuma vidū, lai izceltu kādu atsevišķu vārdu, piem.,

... 'none but the 'Lord | can 'keep the city. ||

Augsto kritošo toņu lietojums vairākās sintagmās pēc kārtas veido melodijas emfātisku zīmējumu, piem.,

... for 'surely | we would 'all agree | that he did
'everything | that 'could have been expected of him |
in that direction. ||

Sāks kontrasts akcentē kādas teksta daļas īpašo nozīmi. To var panākt arī ar toņa diapazona paplašinājumu, piem.,

'NO. ... INDEED. ... 'none but the 'LORD.

Kāpjošo un valrumā gadījumu arī kritoši kāpjošo toņu lietojums ncrēda uz sintagmu relatīvu atkarību. Kritoši kāpjošie toņi veic arī izcēluma funkciju, piem.,

Now it 'happened on 'one occasion | that
'he was 'made responsible | for the 'safe
'keeping of some 'vitally important papers | , plans |
and documents | concerning a new | and 'secret
process | which was 'then 'being protected | by the
'company | for which he worked. ||

Tempa variācijas konstatētas gan viena teikuma, gan
veselas sprediķa daļas robežās. Tempa paštrinājums fiksēts
teikumos ar iespraudumiem, piem.,

...for 'surely | we would 'all agree | ...

Tempa palēninājums novērots teksta skaidrojošā daļā. Kopumā
visi auditori runas tempu raksturo kā vidēju. Sādu iespaidu
rāda arī vidējo un garo paužu pārsvars monologā. Atsevišķos
gadījumos, uzsākot kādu jaunu domu vai noslēdzot iepriekš
sacīto, gara pauze realizēta kā joti gara.

Ziņu pārraides materiālā angļu valodā salīdzinājumā ar
sprediķa tekstu konstatēts visumā proporcionāls sintagmu
dalījums pēc vārdu skaita:

sintagmas ar 1 - 3 vārdiem - 34,5%, ar 4 - 6 vārdiem - 41%,
ar 7 - 9 vārdiem - 20,2% un sintagmas ar 10 un vairāk vār-
diem - 4,3%.

Ziņu lasījumā sniegtā informācija noformēta apgaivojuma
veidā un tam atbilstoši visos gadījumos sintagmās teikuma
beigās lietots kritošais tonis, pārsvarā zemais. Sintagmās
teikuma sākumā un vidū samērā līdzīgs kritošo (37,2%) un
kāpjošo toņu (33,6%) skaits.

Krietoši - kāpjošie toņi sastopami biežāk (22%) nekā
sprediķa lasījumā; līdzenie toņi - 7,2%.

Netika fiksētas atkāpes no toņu parastā pielietojuma, lai
gan atšķirībā no iepriekš aplūkotā teksta vērojama lielāka
toņu dažādība sintagmās viena teikuma robežās, piem.,

'interviewed at the 'scene last night |
the 'chief of the 'fire-brigade | 'forty two-
year 'old Mr. 'Fred Bank, | who is
re'sponsible for 'Bonfire Night safety
measures in the 'district | said that he
'thought that 'fire was | 'very unfortunate. ||

Vairākos gadījumos auditori atzīmējuši divu tonu kombināci-
ju vienā sintagmā:

- 1) zemais krītošais tonis + zemais krītošais tonis:

The 'injured were allowed home | after
treatment at the 'local 'hospital. ||

- 2) augstais krītošais tonis + zemais krītošais tonis:

But 'firemen succeeded in confining the
'outbreak to warehouses | containing 'less
inflammable materials. ||

- 3) augstais krītošais tonis + krītoši kāpjotais tonis:

It 'seemed | how^vever | that someone | had 'thrown
'paper onto the 'fire | and the 'strong wind |
had 'carried this | to warehouses. ||

Ziedu lasījumā netika fiksēti paplašināta diapazona krītošie
toni. Arī šī monologa temps raksturots kā vidējs ar nelielām
svārstībām - tempa pātrinājumu kādas domas skaidrojumā vai
precizējumā. piem.,

The 'blaze was caused | when 'flames from the 'Guy
Fawke's 'night 'Bonfire | 'organized in support of
'local charities. | spread to 'nearly warehouses. ||

Tekstā dominē vidēja garuma pauzes, taču teikuma vidū īso
paužu vairāk nekā spredika lasījumā.

Spredika fragmentā latviešu valodā sintagmas ar 1-3
vārdiem konstatētas 52.7% gadījumu, sintagmas ar 4-6 vār-
diem - 40.6%, sintagmas ar 7-9 vārdiem - 6.2% un sintag-
mas ar 10 vārdiem - 0.5% gadījumu. Salīdzinot ar angļu valod-
du, galvenā atšķirība sintagmu proporcijās pēc garuma ir re-
latīvi īsu sintagmu pārvare. Tas, acīmredzot, saistīta ar
latviešu valodas tipoloģiskajām īpatnībām, kas nosaka biežā-

ku vairākzilbju vārdu lietojumu teikumā nekā angļu valodā.

Sintagmās teikuma beigās ir ievērojams kritošais tonis (18,8%), taču sastopams arī kāpjoši kritošais (25%) un kritoši kāpjošais tonis (4,2%). Visos gadījumos minētie terminālie toni fiksēti apgalvojuma teikumos. Pēc auditoru atzinuma kāpjoši kritošais tonis lielākā mērā izceļ vārdu kopu, kurā tas realizēts, nekā kritošais tonis.

...apustulis 'Pētera 'runā par 'evarigāko 'pamatu
'kristietībā | par 'to, | kas 'kristietību 'virza. |
'nes, | proti, 'Jēzus 'Kristus. || *

Sintagmās teikuma sākumā un vidū konstatēti šādi toni: kritošais (34,2%), kāpjošais (38,2%), kritoši kāpjošais (17,7%), kāpjoši kritošais (9,2%) un līdzenais tonis (0,7%).

Acīmredzama atšķirība no angļu valodas ir kritošā toņa retāks pielietojums. Tomēr, atsevišķos teikumos ar neīstu sintagmu skaitu virkne kritošo toņu veido melodijas kontūru, kas, tāpat kā angļu valodā, veic enfātisku funkciju, piem.,

'Piemēran, | ja 'kāds bija 'tuvu piinībai | pēc 'grē-
'kā 'krišanas, | tad 'tas taču 'bija 'Ādams. ||

'Bieži tiek 'puzaudēts 'pats 'galvenais, | un 'proti, |
'apzināšanās, | kāpēc 'kristietība 'pastāv 'kā 'tāds. ||

Kāpjošais tonis dominē sintagmās teikuma sākumā, piem.,

Un 'te arī 'kristietība | ne 'reizi vien ir 'zaudē-
'jusi savu 'patiesā 'mērķa 'apzināšanos |...

Tas, līdzīgi kritoši kāpjošajam tonim, ievada izteikuma daļu, kas pieder pie informācijas kodola, piem.,

'Savā 'darbībā, | savā 'steigā, | savā 'sasprindzinā-
'jumā | mēs 'aizmirstam 'to, | 'kam mēs 'veikam 'šo
'darbu. ||

Kāpjoši kritošais tonis, kurā visos gadījumos realizēts 2-3 vārdos, tāpat kā sintagmās teikuma beigās kalpo sintag-

* Latviešu valodas materiālā lietoti tādi paši tonu apzīmējumi kā angļu valodā, taču bez konkrētas toņa sākuma augstuma nozīmes.

mas nobeigtības pasvītrotānai vai attiecīgu segmentu izcelšanai, piem..

Vīps ir aizstāvis, | dzīvības maize, | gaisā rīta
zvaigzne, | mierinātājs, | padomdevājs, | stūrak-
mens, | mūžīgais draugs, | tēvs, | patīcīgais lie-
cinieks, | labais gars, | Dievs, | vētais | ...

Auditori atzīmējuši, ka teikumu daļās, kurās lietoti saliktie toņi, īpaši kāpjoši kritošais tonis, novērots tempa palēlinājums augāminētajā sakarā.

Pauzes precīzi iezīmē teikuma sintaktisko struktūru. Vi-
dēji garo paužu īpatevarē starp sintagmām teikuma robežā
nada ļoti izlīdzinātu skanējumu, pat ar monotonu pieskaņu.

Zīnu lasījumā teksta iedalījums sintagmās pēc garuma
pilnībā atbilst attiecīgo sintagmu proporcijai sprediķī:
sintagmas ar 1-3 vārdiem - 52,6%, sintagmas ar 4-6 vārdiem
- 42,3%, sintagmas ar 7-9 vārdiem - 5,1%.

Vairumā gadījumu sintagmās teikuma beigās lietots
kritošais tonis (82,8%). Iesā jautājumā fiksēts kāpjošais
tonis (3,4%); tas, līdzīgi kritoši kāpjošajam tonim (3,4%)
norāda uz sintagmu ciešo saistību ar nākamo izteikuma daļu.
piem.,

un 'tagad 'vēl par 'to, | kas 'notiks 'šodien. ||
Reģistrēts arī kāpjoši kritošais tonis, kas tāpat kā
sprediķī akcentē attiecīgos vārdus, piem..

Rīgā | 'atsevišķi 'pulcēsies | gan 'kirurgi, | gan
'onkologi, | gan 'psihiatri. ||

Sintagmās teikuma sākumā un vidū vērojama kāpjošā toņa
dominante (55,7%), piem.,

'Sāds 'brauciens 'notiek pēc 'Zviedrijas 'Zemnieku
'Federācijas | 'Latvijas 'Zemnieku 'Federācijas | un 'Lauksaim-
niecības 'ministrijas 'vienošanās, | kura tika 'parakstīta |
'pagājušā 'gada 'decembrī. ||

Kritoši kāpjošais tonis, kura funkcija šajās pozīcijās līdzī-
ga kāpjošajam, fiksēts 18,6%, kritošais tonis - 14,4%,
kāpjoši kritošais - 7,2% un līdzenais tonis - 4,1%.

Pretstatā sprediķa lasījumam auditoru vērojumi neuzrā-

da salikto tonu sakarību ar tempa palēnināšanos. Tempa raksturots kā vidējs, taču štrāks nekā sprediķi. Biežāk atzīmētas arī īsās pauzes.

SECINĀJUMI

Veiktā analīze ļauj izdarīt vairākus secinājumus par kopīgām formālā runas stila iezīmēm vienas valodas robežās, kā arī sastatīt informatīvo un oratorisko stilu pēc intonācijas un tempa parametriem angļu un latviešu valodā.

1. Angļu valodas materiālā (sprediķi un ziņu lasījumā) teikuma dalījums sintagmās uzrāda relatīvi īsu un vidēju sintagmu pārsvaru
(4 - 6 vārdi - 50%; 41%
1 - 3 vārdi - 31%; 34,5% attiecīgi).
2. Sintagmās teikuma beigās visos gadījumos lietots kritošais tonis.
3. Sintagmās teikuma sākumā un vidū arī dominē kritošais tonis (50%; 37,2% attiecīgi); kāpjošais tonis (33,6%) un kritoši kāpjošais tonis (22%) ziņu pārraidē fiksēts biežāk nekā sprediķi (25%; 16,7% attiecīgi).
4. Latviešu valodas materiālā pārsvarā konstatētas sintagmas ar 1 - 3 vārdiem (52,7% 52,6%) un ar 4 - 6 vārdiem (40,6%; 42,3%).
5. Sintagmās teikuma beigās sprediķi fiksēti 3 un ziņu lasījumā 4 terminālie toni; vairumā gadījumu lietots kritošais tonis (78,8%; 82,8% attiecīgi).
Kritoši kāpjošais tonis biežāk sastopams sprediķi (25%) nekā ziņu pārraidē (10,4%).
6. Sintagmās teikuma sākumā un vidū lietoti 5 dažādi

toni. Pārēvarā konstatēts kāpjošais tonis (38.2%; 55.7%). Kritošais tonis spredīki (34.2%) konstatēti ievērojami biežāk nekā ziņu lasījumā (14.4%).

7. Kā kopīga iezīme terminālo tonu lietojumā angļu un latviešu valodas oratoriskā stila materiālā fiksēta kritošā toņa dominējošā funkcija.
8. Ziņu lasījumā abās valodās kritošais tonis galvenkārt sastopams sintagmās teikuma beigās; sintagmās teikuma sākumā un vidū ievērojami pieaug kāpjošā toņa funkcionālā slodze. Latviešu valodā atzīmēta lielāka tonu dažādība nekā angļu valodā.
9. Zemie kritošie un zemie kāpjošie toni palīdz veidot objektivitātes efektu izklāstāmā materiāla sakarā. To sekmē arī runātāju bailes atturīgi emocionālā nokrāsā.
10. Gan oratoriskā, gan informatīvā stila materiālā angļu un latviešu valodā konstatēta vidēja runas temps. Arī pauzes sintagmās teikuma vidū vairumā gadījumu vidēji garas.

Analīzes rezultāti apliecina uzskatu par to, ka intonācija kaipo ne tikai dažādu fonostilu diferencēšanai; tā veic savu stilistisko funkciju arī viena noteikta stila robežās.

L i t e r a t ū r a

1. Apele A. Runas māksla. - R.: Zvaigzne, 1982
2. Brazil D. The Communicative Value of Intonation in English. - ELR, 1985
3. Cepītis L. Intonācija lektora runā. - R.: Zinību biedrība, 1977
4. Cepītis L., Katlape N. Izteiksmīgas runas pamati. - R.: 1968
5. Davy D. Advanced English Course. - L., 1975
6. Jones D. An Outline of English Phonetics. - L., 1960
7. Kreidler Ch.W. The Pronunciation of English. - Oxford. Basil Blackwell, 1990
8. Leontjeva S.F. A Theoretical Course of English Phonetics. - M.: Высшая школа, 1988
9. O'Connor J.D. Phonetics. - G.B., 1978
10. Кантер Л.А. Системный анализ речевой интонации. - М.: Высшая школа, 1988
11. Соколова М.Я. English Phonetics. A Theoretical Course. - М.: Высшая школа, 1991
12. Торсуев Г.П. Константность и вариантность в фонетической системе. - М.: Наука, 1977
13. Торсуева И.Т. Теория высказывания и интонация. // ВЯ. - 1976. - № 2

Beāta Pernica

VALODU SINTAKTISKĀ LĪMĒJA SASTATĪŠANAS PRINCIPI

Sintaksi varam uzskatīt kā ciešu gramatiskā un leksiskā līmeņu vienību, kas apvienoti noteiktās sintaktiskās konstrukcijās. Ja apskatām vārdu kā teikumu veidojošu elementu, tad relevanta ir ne tikai tā nozīme, bet arī morfoloģiskā uzbūve. Pastāv likumsakarība, ka valodās, kurās vārda morfoloģiskās formas ir neizteiktas, lielāka nozīme ir sintaktiskām konstrukcijām un vārdu kārtai. Tātad, sastatot valodas sintaktiskā līmenī, vienai aktuālas ir gan formas, gan saturs problēmas.

Teikums sastāv no vārdiem vai vārdu savienojumiem - vārdkopām - jēdzieniskām vienībām, kas ir apjomīgākas par vārdu. Vārdkopu definējam kā vienu vai vairāku patstāvīgu vārdu sintaktisku un semantisku savienojumu, kas neveido teikumu. Līdz ar to vārdkopa ir zemāka ranga sintaktiskā vienība par teikumu un likumsakarīga ir tās noteiktā teikuma ietvaros. Šai sakarā vārdkopas noteiktā ir cieši saistīta ar teikuma dalījumu teikuma locekļos. Teikuma locekļi var veidot dažādus vārdkopu tipus, piem., verbe un papildinātāja, verbe un apstākļa u.c. vārdkopas. Sastatītajā aspektā svarīgas ir tās vārdkopas, kas veido teikuma locekļus. Jāpiebilst, ka šāda pieeja ir pieļaujama, bet nav absolutizējama, jo vārdkopa tiešām var būt viens teikuma loceklis, bet ir iespējams, ka vienā vārdkopā reizēm apvienoti divi vai vairāki teikuma locekļi. Savukārt, teikuma locekļu sastāvs ir atkarīgs no vārdkopas struktūras, izmaiņas vārdkopas struktūrā rada izmaiņas teikuma locekļu sastāvā. P.Adamecs šajā sakarā veic tai-

kuma analīzi divos etapos: 1) tiek noteikta teikuma locekļu lineārā secība teikumā un 2) tiek analizēta vārdu kārtā vārdkopā, kas veido teikuma locekli. Līdz ar to izšķiram a) vārdu kārtu vārdkopā un b) vārdu kārtu teikumā. Pieturoties pie verbocentriskās teikuma teorijas, varam līdz ar P.Adamecu teikumā izdalīt sekojošas vārdkopas - teikuma elementus:

a) teikuma kodolu, izteiktu ar finītu verba formu (V) un

b) visus pārējos sintaktiskos locekļus, kas atrodas tiešā sakarā ar verbu (V):

1) subjektu (S), piem.,

"Aber mein wildes Zicklein (S) wußte Auskunft."

(TM - FK, S.483)

"Bet mana mežonīgā kazīņa (S) atrada izeju."

(TM - FK, 191.lpp.)

2) objektu (O), piem.,

"Herr Gepel kam mit seinen drei Schwestern (O)."

(HM - U S.15)

"Gepela kungs ienāca ar savām trim māsām (O)."

(HM - P, 15.lpp.)

3) sīrkonstantus (Adv), piem.,

"Nächsten Tages (Adv_{temp}) kam zu Rosny der Gesandte der Vereinigten Niederlande, Barneveldt..."

(HM - KH, S.689)

"Nākamajā dienā (Adv_{temp}) Roni kungu apmeklēja Apvienotās Nīderlandes sūtis Barneveldts.

(HM - K/ 267.lpp.)

4) kvalitatīvi vai kvantitatīvi raksturojumi:

"Zwei kleine Kanonen schossen harmlos wie Spielzeug zum blauer Himmel." (HM - KH, S.383)

"Divi miniatūri dižgabali rotalīgi kā spēļu mantiņas izšāva pret zilajām debesīm. (HM - KA, 263.

lpp.)

Baskopā ar P.Adameca koncepciju, tie sintaktiskie teikuma locekļi, kas nepapildina verbu, bet augšminētos teikuma locekļus, netiek uzskatīti par patstāvīgiem tei-

kuma komponentiem, tie iekļaujas to komponentu sastāvā, uz kuriem tie attiecas un veido kópā ar tiem kompaktas un relatīvi nedalāmas vienības, piem., "nākamajā dienā, nächster Tages", "ar savām trīs māsām, mit seinen drei Schwestern", un veido vārdkopas.

Sādi apskatot teikumu, varam pieturēties pie divu līmeņu analīzes - vārdu kārtas vārdkopā un teikuma locekļu lineārās secības teikumā. Vārdu lineārais izkārtojums vārdkopās atkarīgs no vārdkopas kodolelementa un atkarīgo elementu secības likumsakarībām. Šinī gadījumā pieņemts runāt par "kvazilokālām" sintaktiskām attiecībām. Savukārt, vārdkopu - teikuma komponentu lineārais izkārtojums teikumā atkarīgs no vārdu kārtas likumsakarībām teikumā, šajā gadījumā runājam par "globālām" sintaktiskām attiecībām.

Lingvistiskā aprakstā pieņemts vadīties no vispāriņiem teikuma locekļu izkārtotošanas principiem. Līdz ar to varam izdalīt trīs analīzes līmeņus:

- 1) gramatiskās struktūras līmeni, ko izsakām ar simboliem S + V - O (subjekts, verbs, papildinātājs)
"Mein Vater (S) beobachtete (V) den Maler (O)."
"Mans tēvs (S) vēroja (V) mākslinieku(O).";
- 2) semantiskās struktūras līmeni, ko veido āgens - darbība - objekts, "meinVater, mans tēvs" - āgens, "beobachtete, vēroja" - darbība, "den Maler, mākslinieku" - objekts;
- 3) teikuma aktuālā daļījuma un kontekstuālās uzbūves līmenis, T - tēma un R - rēma :
"Mans tēvs (T)/ vēroja mākslinieku (R)."
"Mein Vater (T)/ beobachtete den Maler (R)."

Saskaņā ar šiem analīzes līmeņiem objektīvi izdalāma tiešā un netiešā vārdu kārta teikumā. Ja ir tiešā vārdu kārta S-V-O, tad vērojama sakrītība visos līmeņos - S subjekts ir gan āgens, gan tēma. Ja tiek izjauktas šīs sakarības, tad runājam par netiešo vārdu kārtu, piem., tematizējot objektu - den Maler, mākslinieku:

"Den Maler (O,T)/ beobachtete mein Vater (S,R)."

Ja subjekts un objekts ir morfoloģiski marķēti, tad vērējama pārsvarā šāda vārdu kārtas teikuma: tematiskais elements (tiesās vārdu kārtas gadījumā tas ir subjekts), tad seko objekts, bet verbs nostājas teikuma beigās (S-O-V). Šo verba beigu pozīciju nosaka tā nedalāmība, piem., ja ir analītiska forma: "Acīmredzot direktors Himpeis to nu gan nebija gaidījis." Šāda vārdu kārtas raksturīga latviešu valodai. Ja valodā vērojama subjekta un objekta morfoloģisko pazīmju pavājināšanās, mainās teikuma locekļu secība, verbs nostājas otrajā vietā (S-V-O) un atrodas līdz ar to tiesī blakus tēmas elementam. Šajā gadījumā lingvistikā runā par "T-V-X-valodu". Galejā vārdu kārtas stabilizācija, t.i. pāreja no SOV → TVX → SVO, rodas, ja tematizējam subjektu. Šāda vārdu kārtas dominē vācu valodā. Latviešu valodā kā flektīvā valodā vārdu kārtas ir daudz brīvāka un ir iespējamas vārdu kārtas variācijas. Parasti latviešu valodā subjekts atrodas pirms vārba (S-V), piem., "Pali (S) pārskreja (V).", bet iespējama arī secība "verbs--subjekts" (V-S) "Pārskreja (V) pēli (S)." Objekts var atrasties pirms vai pēc verba, verbs savukārt var atrasties arī teikuma beigās, piem., "Es (S) atradu (V) nazi(O)." un "Es (S) nazi(O) atradu(V)."

Sastatot valodas sintaktiskā līmenī, izdalāmas galvenokārt diva veida nesakritības. Galvenā būtu dažādu valodu gramatiskās sistēmas tipoloģiskās atšķirības, bet ne mazāk nozīmīgas ir semantiskas problēmas, jo nesakritības semantiskā līmenī izsauc izmaiņas sintaktiskajā struktūrā.

L i t e r a t ū r a

- R.Bartsch, Th.Vennemann Sprechtheorie// Lexikon der
germanistischen Linguistik. -
Tübingen, 1973. - S.52-53.

Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. Sintakse.-
II sēj. - R.m 1962. - 439.lpp.

VĀRDĀKIRU LIETOJUMS LATVIEŠU VALODAS
MĀCĪBU TEKSTOS

Dažādi pētījumi statistiskās valodniecībā: jomā padziļina izpratni par valodas sistēmu un tās elementu funkcionēšanas likussakarībām. Kvantitatīvās analīzes rezultāti atspoguļo dažādu valodas parādību izplatību, lietošanas īpatnības un saistību ar citiem valodas elementiem. Tādiem pētījumiem ir arī praktiska nozīme: no liela valodas materiāla iespējams atlasīt tipiskākos, funkcionāli produktīvākos un biežāk lietojamos paraugus. Statistiskie aprēķini ir nozīmīgi gramatikas, valodas funkcionālo stilu, valodas attīstības un tipoloģijas, rakstnieku valodas un svešvalodu mācīšanas satura izpētē (S. Klavins - 93-106). Šis pētījumu var izmantot arī dažāda tipa vārdnīcu sastādīšanā (biežuma, etimoloģiskajās, rakstnieku valodas, mācību u.c.). Ne mazāk svarīgi ir iegūt objektīvus aprēķinus praktiskās valodas nozarēs, īpaši - svešvalodu mācīšanas metodikā. Analītiskie pētījumi dažādos valodas līmeņos sekmē efektīvu metožu un satura izstrādi fonētikas, leksikas, gramatikas, teksta un kultūrvides mācīšanas virzienos. Tipisku valodas modeļu izvēle un sistematizēšana ir viena no sarežģītākajām problēmām svešvalodu mācīšanas metodikā.

Latviešu valodā ir maza pieredze svešvalodas pētīšanā statistiskajā aspektā. Tikai dažas mācību tipa vārdnīcas (M. Soikāne-Trapāne, O. Buša/J. Baldunčika) un raksti par leksikogrāfijas jautājumiem (V. Rūke-Draviņa, A. Rubina) daļēji atspoguļo pētījumus šajā jomā.

Lai izstrādātu zinātniski pamatotu un efektīvu latviešu valodas kā svešvalodas mācīšanas metodiku, ir nepieciešama arī daudzpusīga materiāla analīze citos valodas sistēmas līmeņos. Šajā rakstā ir aplūkots viens no šādiem jautājumiem - vārdākiru lietošana un biežuma analīze mācību tek-

stos. Pētījuma mērķis ir noskaidrot mācību teksta uzbūves īpatnības un dažādu vārdšķiru nošmi un apguves specifiku latviešu valodas mācību kursa iesācējiem.

Teksts ir valodas mācīšanās augstākā forma un tajā izpaužas visu valodas sistēmas elementu kopsakars un informācijas pabeigtība. Mācību procesā tekstu var saprast un apgūt tikai tad, kad ir iemācīta valodas zemāko līmeņu struktūra, skanās, vārdu uzbūves un nozīmes, vārdu savienojumi, teikumi). Mācību tekstā parādās attiecīgā valodas mācīšanas posma leksiskā, gramatiskā un tematiskā orientācija. Teksta saturs tiek atklāts ar ierobežotu, metodiski pamatotu valodas līdzekļu palīdzību. Tas apgrūtina gan teksta izveidošanu, gan tā piemērošanu noteiktam svešvalodas prasmes līmenim.

Svešvalodas mācīšanas sākuma posmā tekstu uzbūve ir ļoti vienkāršota. Tie nodrošina tikai elementāras informācijas un struktūras minimumu. Pakāpeniski teksts iegūst stilistiskām normām un saturam atbilstošu formu. Augstākā svešvalodas mācīšanas līmenī mērķīgus, konstruētus tekstus nozīmīga oriģinālteksti vai adaptēti oriģinālteksti. Šajā posmā līdzās teksta valodas grūtību apgūšanai tiek atklāta arī teksta stilistiskā orientācija un informatīvā savdabība. Tālāk iespējams izraudzīties un veidot tekstus atbilstoši funkcionālajam mērķim, piemēram, daiļliteratūras, publicistikas vai zinātniskā stila valodas apguvei.

Šajā pētījumā ir analizēti tikai tie teksti, kuri atbilst svešvalodas mācīšanās elementārajam līmenim. Vārdšķiru analīze parāda, kādi valodas elementi nodrošina teikuma un teksta uzbūves minimumu. Vienlaicīgi ir iespējams noskaidrot, kādi ir visu vārdšķiru iekļaušanas pakāpenība valodas mācīšanas procesā. Pētījums dod iespēju salīdzināt elementārtekstu ar atbilstošu vārdšķiru lietojumu dažādos funkcionālo stilu tekstos. Statistiskie aprēķini rāda arī vārdšķiru lietošanas atšķirības dažādās uzbūves (dialogu, monologu un jaukta tipa) tekstos.

Tā kā analizētajās mācību grāmatās ir atšķirīgas valodas mācīšanas koncepcijas, materiāla izkārtojums un intensitāte, nav iespējams izraudzīties vienādu leksiskā apjoma, vārdlietošanas vai gramatisko jautājumu kritēriju. Pētījumā ievērots, lai teksti atbilstu valodas mācīšanas sākuma pakāpei (apjomā līdz adaptētajiem oriģināltoketiem) un analizēto tekstu leksiskais apjoms būtu apmēram 1500 vārdu.

Kopumā ir apskatītas 9 jaunākās latviešu valodas mācību grāmatas piesugušajiem, kurās analizēti 262 teksti ar 25105 vārdlietojumiem. No tiem 161 ir dialoga tipa teksts, 78 monologa tipa teksti un 23 jaukta monologa-dialoga tipa teksti. Aprēķiniem ir izmantoti visi dotajā grāmatā (grāmatas daļā) publicētie teksti - gan pamatteksti, gan papildu teksti runas, lasīšanas vai tulkošanas iemaru attīstīšanai. Tekstu apjoms no 9 līdz 450 vārdlietojumiem. Pētījumā nav aplūkotas tās mācību grāmatas, kurās tekstu struktūra un grāmatas uzbūve neatbilst iepriekš aprakstītajiem kritērijiem. Šajās grāmatās nav realizēta secīga un pakāpeniska valodas sistēmas elementu mācīšana (piemēram "valsts valoda" I) vai arī mācību sākuma posmā teksti neatbilst elementārajam līmenim (piemēram, T. Budīņas-Lazdiņas "Teach Yourself Latvian"). Kopējie rezultāti ir apkopoti tabulās. I tabulā ir parādīts kopīgais vārdskīru lietojums absolūtos skaitļos visās analizētajās mācību grāmatās. II tabulā atpoguļo vārdskīru procentuālās attiecības; III tabulā ir skaitļos izteiktas attiecības starp dialoga un monologa tipa tekstiem un IV tabulā tās pati attiecība izteikta procentos.

Mācību grāmatu saīsinājumi tabulās un turpmāk doti izmantotās literatūras sarakstā pie atbilstošajiem darbiem.

Viens no svarīgākajiem rādītājiem teksta struktūras izpratnē ir lietvārdu un darbības vārdu proporcijas teikumos. Gandrīz visos gadījumos substantīvu lietojums ir lielāks. Vidējā attiecība starp sulstantīviem un vārdiem ir 1.5:1, maksimālā 2.2:1 (TV). Salīdzinājumā ar pētījumiem par šo vārdskīru attiecībām daiļliteratūrā (1.2:1), zinātniski

tehniskajā literatūrā (2,6:1) un publicistikā (3,1:1) (S.K.) avīzē. 60-61) jāsecina, ka mācību tekstā šie elementi ir tuvāk daijliteratūrai. Izņēmums ir L. Streipas mācību grāmata (EWL), kurā verbi kopumā ir lietoti vairāk nekā substantīvi (1:1,2). Tas izskaidrojams ar grāmatas tekstu ietruktūras un funkcionālajām īpatnībām. Visi teksti šajā mācību līdzeklī ir veidoti dialoga formā un informācijai ir verbālā domināte. Dažos tekstos darbības vārdu skaits ir 35-39% no visiem vārdlietojumiem (EWL:112,136,144), bet lietvārdi ir tikai 17-20%. Tajās grāmatās, kurās substantīvu skaits ir lielāks, dažos tekstos ir pat 55-57% lietvārdu (LVV:33,66; LV 51). Vairākos tekstos lietvārdi tiek īpaši sablīvoti, lai sekmētu priekšmetiskās locekļa apgūšanu. Šāda tipa teksti un teikumi īpaši bieži ir izplatīti, jo tie ir visvienlīdzīgākie modeļi teikuma struktūras attīstībā.

Veidojot tekstus komunikatīvā ievirzē, palielinās vietniekvārdu lietojums. Mācību grāmatās, kurās pārsvarā ir dialoga tipa teksti, pronomēnu skaits ir lielāks (EWL-19,5%, CML-15,7%, RL-15,7%). Mācību grāmatās, kurās vairāk ir monologa tipa teksti, vietniekvārdu lietojums ir daudz mazāks (LVV-9,1%, ST-9,4%, LV-9,6%). Dažos dialoga tipa tekstos vietniekvārdu daudzums var sasniegt pat 28-29% (EWL,112; CML,15), bet monologa un jaukta tipa tekstos 1-2% (ST,5; TV,9). Orientējoties uz komunikatīvo mācīšanas metodi, vietniekvārdu apgūšana un lietošana ir īpaši svarīga.

Adverbiem ir liela nozīme informācijas precizēšanai. Šī vārdšķira kopā ar lietvārdu, darbības vārdu un vietniekvārdu veido to vārdšķiru kategoriju, kuras tekstos tiek iesaistītas jau ar pirmajām nodarbībām. Kopumā adverbs saglabā vidējo kvantitatīvo stabilitāti visos analizētajos avotos. Kaut arī apstākļa vārds teikumā ir saistīts ar darbības vārdu, tekstos nav vērojama verbu skaita palielināšanās, pieaugot adverbu skaitam, piemēram, 27% apstākļa vārdu atbilst 25,4% darbības vārdu (EWL,82) vai 24,2% atbilst 24,2% (LVV,84-85).

Citu vārdšķiru skaits un izmantošana mācību tekstos ir daudz mazāka. Dažas no tām (īpašības vārdi, prievārdi, partikulas) tekstos tiek iesaistītas mācību vidusposmā. Tas rāda, ka šīm vārdšķirēm ir sekundāra nozīme teikuma un teksta mīnīšanās informatīvās struktūras veidošanā.

Diskutējams ir jautājums par izsaukmes vārdu un partikulu lietošanu svešvalodas mācīšanas sākuma posmā. Šīm vārdšķirēm ir ne tikai specifiska informatīva nozīme, bet arī funkcionāli ierobežota lietošanas sfēra. Daudzas partikulas ir apgūstamas, saprotot tikai valodas plašāku kontekstu un ektralingvistiskās izpausmes. Lielā daļa partikulas ir aktīvi izmantojamas daudzos sarunvalodas modeļos (KAUT, VAI, KĀ, NE, LAI). Īpaši daudz tiek lietotas modālās partikulas (apgalvojuma, nolieguma, jautājuma, apšaubāmības un vēlējuma). Dialoga tipa tekstos partikulu skaits ir ievērojami lielāks nekā monologa tipa tekstos.

Līdzīgi tiek lietotas interjekcijas. Kopumā to skaits visū valodas elementu sistēmā ir samērā mazs - 1,44% taču dialoga tipa tekstos sasniedz pat 5,65% (MLV). No visiem šīs vārdšķiras vārdiem valodas mācīšanas sākuma posmā visvairāk tiek lietotas pieklāības frāzes (SVEIKS! PĀLDIES! LABDIEN!), uzrunas interjekcijas (HALLO! KĀU!) un izsaukmes vārdi, kas pamudina pievērst uzmanību (LŪK! RE! RAU! SKAT!). Daudz mazāk tekstos ir sastopami izsaukmes vārdi, kas izsaka sajūtas un jūtas, gandrīz nemaz nav atrodamī vārdi, kas atdarina dažādas skaņas.

Salīdzinot partikulu un izsaukmes vārdu lietojumu tekstos ar to lietojumu daiļliteratūrā, publicistikā un zinātniski tehniskajos tekstos (S. Kļavina, 60-61), jāsecina, ka vistuvākā līdzība ir partikulu lietošanā mācību grāmatās (4,30%) un daiļliteratūrā (4,58%). Lielāka atšķirība ir vērojama interjekciju lietošanā (mācību tekstos 1,44%, daiļliteratūrā 0,54%). Tas izskaidrojams ar ekspresīvo valodas līdzekļu lielāku koncentrāciju mācību tekstos.

Vārdskiru vārtitativā izpēte dod iespēju dziļāk izpētīt teksta struktūru, iegūtos rezultātus var izmantot mācību tekstu veidošanā un konceptuālu valodas mācību programmu veidošanā. Šajā virzienā varētu turpināt pētījumus, lai noskaidrotu dažādu vārdskiru izmantošanas dinamiku, kā arī gramatikas, leksikas un tēmas attiecības vārdskiru kontekstā.

L i t e r a t ū r a

1. Вехслер Б., Дрик В. Латвийский язык. - R., 1987. - 447. lpp. (saīsinājumā LV).
2. Purēne M., Ozola V., Jača A. Latviešu valoda vakarskolām ar krievu mācību valodu. - R., 1979. - 310. lpp. (LVV).
3. Стелле А., Страуне А., Лиелиньш П. Изучаем латвийский язык. - R., 1989. - 160. lpp. (MLV).
4. Friedite A., Ludden A. Lehrbuch der Lettischen Sprache für den Intensivkurs. - Münster. 516 S. (J). (Rotoprinte).
5. Streipa L. Easy Fly to Latvian. Amērikas Latviešu Apvienības izdevums, 1986. 283 p. (EWL).
6. Lasmane V. A Course in Modern Latvian. Stockholm. 198f. 288 p. (CML).
7. Brēde M., Gurtaja V., Veisbergs A., Zauberga I. Runāsim latviski. - I. daļa. - R., 1991. - 72. un 58. lpp. (RL).

8. Zauberga I., Veieberga A., Brēde M., Gurtaja V. Latviešu valodas sarunu tēmas. - R., 1992. - 85. lpp. (S1).
9. Šalme A., Ōdriš P. Teksti un vingrinājumi latviešu valodas ievādkursam. - I daļa. - R., 1991. - 92. lpp. (TV).
10. Luzdina-Budina T. Teach Yourself Latvian. - London. 1966. - 325 p.
11. Masļanska O., Rubīna A. Valsts valoda. R., 1992. - 223. lpp.
12. Buša O., Balduncīks J. 1000 vārdu. - R., 1991. - 48. lpp.
13. Šoikāne-Trapāne M. Latviešu valodas pamata un tematiskie vārdu krājumi. Amērikas Latviešu Apvienības izdevums 1987. 391. lpp.
14. Kļaviņa S. Statistiskā valodniecība. - R., 1980. - 145. lpp.
15. Rubīna A. Biežumvārdnīcas datu izmantošana latviešu valodas mācīšanā // Valodas aktualitātes 1990. R., 1991. - 83-85. lpp.
16. Rūke V. Latviešu valoda kvantitatīvās lingvistikas gaismā // Arhīvs VIII. - 1968. - 99-112. lpp.
17. Magnus Ljung. A Study of TEFL Vocabulary. Stockholm, 1990. - 425 p.

I tabula

VĀRDSKIRU LIETOJUMS MĀCĪBU TEKSTOS

	LV	LVM	MLV	J	EVL	CML	RL	ST	TV	KOPĀ
Darbības vārdi	481	675	550	604	696	1264	293	352	463	5382
Lietvārdi	1013	1299	1146	969	581	1592	464	613	1042	8719
Īpašības vārdi	93	164	73	103	56	281	71	101	108	1050
Vienliedzības vārdi	230	286	338	385	508	850	241	156	289	3283
Skaitļa vārdi	18	69	36	105	58	98	28	35	34	481
Apstākļa vārdi	210	196	314	247	320	512	147	138	231	2315
Sauki	193	155	148	170	87	283	80	121	148	1385
Prievārdi	11	185	92	159	82	180	49	67	121	1046
Partikulas	42	72	138	106	149	291	125	49	110	1082
Izsaukšanas vārdi	7	24	102	41	60	58	37	15	15	362
Vārdlietojumi	23983	12929	2937	2889	2597	5409	1535	1647	2564	25105
Tex.skaitis	20	30	70	10	46	44	12	14	16	262
dialoga	2	6	48	8	46	24	12	4	11	161
monologa	16	16	18	1	-	16	-	10	1	78
jaukta tips	2	8	4	1	-	4	-	-	4	23

II - tabula

VĀRDSKIRU LIETOJUMS MĀCĪBU TEKSTOS %

VIDĒJĀS VĒRDLIE-
TOJUMU SKAITS %

	LV	LW	MLV	J	EVL	CHL	RL	ST	TV	
Darbības vārdi	20.05	21.70	18.72	20.90	26.80	23.36	19.08	21.37	18.05	21.43
Lietvārdi	42.24	41.51	39.01	33.54	22.37	29.43	30.22	37.21	40.63	34.73
Īpašības vārdi	3.87	5.24	2.48	3.56	2.15	5.19	4.62	6.13	4.21	4.19
Vietniekvārdi	9.59	9.14	11.50	13.32	19.56	15.71	15.70	9.47	11.27	13.07
Skaitļa vārdi	0.75	2.20	1.22	3.63	2.23	1.81	1.82	2.12	1.32	1.91
Apstākļa vārdi	8.75	6.26	10.69	8.54	12.32	9.46	9.57	8.37	8.99	9.22
Sauki	8.04	4.95	5.03	5.98	3.35	5.23	5.21	7.34	5.77	5.51
Prievārdi	4.62	5.91	3.13	5.50	3.15	3.32	3.19	4.06	4.71	4.16
Partikulas	1.75	2.30	4.69	3.66	5.73	5.36	8.14	2.97	4.28	4.30
Izsaukmes vārdi	0.29	0.76	3.47	1.41	2.31	1.07	2.41	0.91	0.70	1.44

III tabula

VĀRDEKIRU LIETOSANAS ATTIECĪBAS DIALOGA / MONOLOGA

TĪPA TEĀSTOS

	LV	LVV	MLV	J	EWL	CML	EL	ST	TV	KOPĒJĀ ATTIE- CĪBA
Darbības vārdi	<u>24</u> 369	<u>83</u> 267	<u>202</u> 227	<u>482</u> 48	<u>696</u> -	<u>719</u> 396	<u>293</u> -	<u>56</u> 396	<u>296</u> 20	<u>2931</u> 1663
Lietvārdi	<u>39</u> 870	<u>131</u> 723	<u>431</u> 643	<u>810</u> 70	<u>581</u> -	<u>822</u> 583	<u>464</u> -	<u>56</u> 557	<u>296</u> 68	<u>2931</u> 3514
Īpasības vārdi	<u>2</u> 91	<u>13</u> 106	<u>20</u> 53	<u>83</u> 8	<u>56</u> -	<u>117</u> 144	<u>71</u> -	<u>6</u> 95	<u>55</u> 18	<u>423</u> 515
Vietniek- vārdi	<u>10</u> 194	<u>51</u> 101	<u>190</u> 122	<u>327</u> 27	<u>508</u> -	<u>472</u> 270	<u>241</u> -	<u>34</u> 122	<u>219</u> 14	<u>2052</u> 850
Skaitļa vārdi	<u>0</u> 14	<u>10</u> 30	<u>21</u> 22	<u>93</u> 7	<u>58</u> -	<u>61</u> 30	<u>28</u> -	<u>4</u> 31	<u>16</u> 6	<u>291</u> 130
Āpstāja vārdi	<u>14</u> 162	<u>39</u> 64	<u>227</u> 75	<u>184</u> 22	<u>320</u> -	<u>327</u> 113	<u>147</u> -	<u>20</u> 118	<u>161</u> 5	<u>1439</u> 559
Gaiki	<u>5</u> 173	<u>11</u> 91	<u>57</u> 84	<u>140</u> 16	<u>87</u> +	<u>136</u> 104	<u>80</u> -	<u>15</u> 106	<u>91</u> 12	<u>622</u> 586
Prie- vārdi	<u>3</u> 89	<u>19</u> 103	<u>43</u> 48	<u>110</u> 16	<u>82</u> -	<u>92</u> 61	<u>49</u> -	<u>9</u> 58	<u>72</u> 5	<u>479</u> 380
Parti- kulas	<u>5</u> 32	<u>11</u> 29	<u>103</u> 28	<u>45</u> 3	<u>149</u> -	<u>193</u> 84	<u>125</u> -	<u>18</u> 31	<u>87</u> 5	<u>786</u> 212
Izsauk- smes vārdi	<u>5</u> 1	<u>16</u> 1	<u>98</u> 4	<u>38</u> 0	<u>60</u> -	<u>52</u> 1	<u>37</u> -	<u>15</u> 0	<u>8</u> 0	<u>329</u> 7
Tekstu skaits	<u>2</u> 16	<u>6</u> 16	<u>48</u> 18	<u>8</u> 1	<u>46</u> -	<u>24</u> 16	<u>12</u> -	<u>1</u> 10	<u>11</u> 1	<u>161</u> 78
Vārdlie- tojumi	<u>107</u> 2015	<u>384</u> 1535	<u>1472</u> 1296	<u>2362</u> 217	<u>2597</u> -	<u>2921</u> 1786	<u>1835</u> -	<u>233</u> 1414	<u>1635</u> 153	<u>13316</u> 8416

VĀRDSKIRU LIETOŠANAS PROCENTU ATTĪSĪBAS DIALOĢA/MONOĻOGA TIPIA TEKSTOS VIDĒJĀ PROCENTU
 ATTĪSĪBA TEKSTOS

	LV	LVV	MLV	J	BVL	CVL	RL	ST	TV	
Darbības	22.42	21.61	19.15	20.40	26.80	24.03	19.08	24.03	18.10	22.01
vārdi	19.30	18.69	17.51	22.11	-	22.17	-	20.93	13.07	19.75
Lietvārdi	36.44	34.11	29.27	34.29	22.37	27.48	30.22	24.03	38.53	29.76
	43.17	47.10	49.61	32.25	-	32.64	-	30.39	44.44	41.75
Īpašības	1.86	3.38	1.35	0.51	2.15	3.91	4.62	2.57	3.36	3.17
vārdi	4.51	6.90	4.08	3.68	-	8.06	-	6.71	11.76	6.11
Vietniekvārdi	9.34	13.28	12.90	13.84	19.36	15.78	15.70	14.59	13.39	15.41
	9.62	6.57	9.41	12.44	-	15.11	-	8.62	9.15	10.09
Skaitļa vārdi	0	2.60	1.42	3.93	2.23	2.03	1.82	1.71	0.97	2.18
	0.69	1.95	0.92	3.22	-	1.67	-	2.19	3.92	1.54
Ārstākļa	13.08	10.15	15.42	7.79	12.32	10.93	9.57	8.58	9.84	10.80
vārdi	8.03	4.16	5.78	10.13	-	6.32	-	8.34	3.26	6.64
Saikli	4.57	2.86	3.87	5.92	3.35	4.54	5.21	6.43	5.56	4.67
	8.58	5.92	6.48	7.37	-	5.82	-	7.49	7.84	6.96
Prīkvārdi	2.80	4.94	2.92	4.65	3.15	3.07	3.19	3.66	4.40	3.59
	4.41	6.71	3.70	7.37	-	3.41	-	4.10	3.26	4.51
Partikulas	4.67	2.86	6.99	4.02	5.73	6.45	8.14	7.72	5.32	5.90
	1.98	1.88	2.16	1.38	-	4.70	-	2.19	3.26	2.51
Īpašības	4.67	4.16	6.65	1.60	2.31	1.73	2.41	6.43	0.48	2.47
vārdi	0.04	0.06	0.30	0	-	0.05	-	0	0	0.08

Andrejs Veisbergs

Antīkā frazeoloģija latviešu valodā

Antīko frazeoloģiju veido vienības, kas aizgūtas no sengrieķu un latīņu valodas, kā arī tās, kas sakņojas sengrieķu un romiešu kultūrā.

Lai gan antīkās izcelsmes frazeoloģismu noteikšana, salīdzinot ar citiem aizguvumiem, ir vieglāka, arī šeit nepieciešams ievērot zināmu sistēmu. Tāpēc nepieciešami vairāki termini dažādu jēdzienu apzīmēšanai.

Etimoloģiskā donorvaloda - tā ir valoda, kurā pirmoreiz radies veidojums, kas vēlāk tieši vai pastarpināti nonācis aplūkojamā receptorvalodā, t. i., latviešu valodā. Tātad etimoloģiskā donorvaloda ir frazeoloģisma prototipa izcelsmes valoda.

Tā frazeoloģisms GULBJA DZIESMA nāk no sengrieķu valodas KUKNEION ASMA; ticējums, ka gulbji pirms nāves dzied, atrodamas Ezopa fabulās (6. gs. p. m. ē.), Aishila traģēdijā "Agamemnonē" (1444-1446). Cicerona "Sarunās Tuskulā" 1.30.73 rodams šī fakta pārstāsts latīņu valodā (CANTUS CYCNEUS); darbā "Par oratoru" 3.2.6-8 arī lietots šis motīvs. Taču latviešu valodā frāze ietilpusi no vācu valodas SCHWANENGESANG.

Frazeoloģisms ALFA UN OMEGA izcēlies no Jaunās Derības grieķu valodā. Taču bībeles tulkojumā latviešu valodā līdz pat 20. gs. astoņdesmitajiem gadiem (Jaunā Derība) nebija šādas vienības - ES ESMU A UN O (Jāņa atklāsmē, 1.8), kas liecina par to, ka vienība nav aizgūta no tās pirmavota. Taču vienības etimoloģiskā donorvaloda ir grieķu valoda.

Aizguvuma prototips ir oriģinālais veidojums etimoloģiskajā donorvalodā, t. i., frāzes pirmlietojums. Frazeoloģiskā aizguvuma prototips var būt frazeoloģisms, piemēram,

HOMO HOMINI LUPUS EST - CILVEKS CILVEKAM VILKS

(Plauts. Ezej. 4. 432-436.).

Bet prototips var būt arī nefrazeoloģiska vārdkopa, kas tikai vēlāk frazeoloģizējusies. piemēram, latīņu MAIZI UN IZRĀDES/IZPRIECAS PANEM ET CIRCENSES (Juvenāls - Satīnas. - X. - 80-81).

Un visbeidzot jāatzīmē, ka ir daudz frazeoloģismu, kam nav prototipu to izcelsmes valodā. (Skat. tālāk TROJAS ZIRGS, HOMĒRISKI SMIEKLI).

Vēl atzīmējams tāds jēdziens kā vēsturiskā donorvaloda. Tā ir valoda, no kuras aizgūvājvaloda pārņem frazeoloģismu. Tiesu valodu kontaktu rezultātā vēsturiskā donorvaloda var sakrist ar etimoloģisko donorvalodu, bet pakārtotas aizgūšanas gaitā vēsturiskā donorvaloda ir starpniekvaloda vai pēdējā starpniekvaloda to šādā. (Skat. HOMĒRISKI SMIEKLI). Antīko frazeoloģismu plašā izplatība visdaudzākajās valodās (Geflügelte Worte, Morris, Азучин) ievērojami sarežģī vēsturiskās donorvalodas noskaidrošanu. Aizgūvumiem latviešu valodā vēsturiskā donorvaloda parasti ir krievu vai vācu valoda.

Jāatzīmē, ka grieķu valoda samērā ilgi pastāvēja dažādu dialektu formā, no kuriem svarīgākie bija episkais un atiskais dialekts, pie kam pēdējais ar laiku nostiprinājās par pamatu literārajai valodai (koinē). Tālāk sekoja grieķu valodas sadalīšanās literārajā valodā, kas turpināja nostiprināt un mērķīgi stimulēt atiskā dialekta īpatnības, un jaun grieķu tautas mutiskā valodā. Praktiski viss, kas aizgūts no grieķu valodas, ir aizgūts no sengrieķu valodas, tiem frazeoloģismiem ir izteikti literārs raksturs. Lai arī frazeoloģismiem ir sengrieķu izcelsme un bieži arī prototipi, lieka to daļa aizgūta ar latīņu valodas palīdzību, vai arī vēl pastarpinātāk - sengrieķu valoda - latīņu valoda - krievu, vācu, franču valoda - latviešu valoda.

Tā piemēram, plaši pazīstamās latīņu frāzes VITA BREVIS, ARS LONGA - DZĪVE IR ĪSA, MĀKĒJA IR GARA pamatā ir Hipokrāta teiciens HO BIOS BRACHYS, HĒ DE TECHNĒ MAKRE, bet populārā Plauta frāze QUEM DI DILIGUNT, ADOLESCENS MORITUR - TIE, KO DIEVS MĪL, MIRST ĀTRI ir Menandra izteiciena tulkojums HON HOI THEOI PHILOUSI APOTHNESKEI NEOS.

Tieši šīs latīņu valodas ietekmes dēļ var runāt par antīko frazeoloģiju, kas ietver sevī antīkās kultūras abus atzarus.

Blakus Jaunās Derības aizguvumiem (Vaisbergs, 1992) latviešu valodā ir krietns skaits grieķu izcelsmes frazeoloģismu, kas saistīti ar mitoloģiju, filozofiju, literatūru, dzīves veidu. Jautājums par to izcelsmi bieži vien nav viennozīmīgs, jo ļoti daudziem no šiem frazeoloģismiem nav tiešu ekvivalentu prototipu grieķu valodā. Tā, piemēram, Homēra eposā nav frazeoloģisma, nav pat vārdkopas TROJAS ZIRGS, lai gan runa ir par Troju un par zirgu. Šis frazeoloģisms tātad ir bez prototipa grieķu literatūrā, lai gan radies uz grieķu mīta bāzes, tādējādi iegūstot grieķu izcelsmi, lai gan aizgūts visdrošāk, šķiet, no vācu valodas (Trojanisches Pferd).

Izteiciena HOMĒRISKI SMIEKLI ieplūdis latviešu valodā vai nu no vācu HOMERISCHES GELÄCHTER vai krievu valodas ГОМЕРИЧЕСКИЕ ШОХОТ, bet aizgūšanas valoda ir bijusi franču RIRE HOMÉRIQUE, jo pašā grieķu valodā šī izteiciena nav. Šķaļi smieklī minēti "Iliādē" (1.599) un "Odisejā" (8.326; 20.346) - ASBESTOS GELOS, kas nozīmē neizdzēšami, nemīgti smieklī.

nerimās smieklī nu šķaļi (1.599)

sacīlās smieklī bez gala (8.326)

Atēna sacīļa tobrīd neapvaldītus smieklus (20.346)

Grieķu izcelsmes frazeoloģija latviešu valodā parādās un nostiprinās praktiski tikai literārās valodas veidošanās posmā 19. gs. otrajā pusē. Lai gan nopietnu grieķu literatūras tulkojumu vēl nav, periodikā un it sevišķi literatūr-

kritiskā arvien biežāk parādās grieķu kultūrā sakņojusās
vienības, ko katrā ziņā veicina arī šo frazeoloģiskumu esamība
lielajās kaimiņvalodās. Ļoti bieži autori izskaidro lasītā-
jam šo iztoicienu nozīmi, rašanās:

Vieni uzdeva tādā vienam no sava pulka, ar vārdu DRAKONTAM,
lai pagrētos likumus izstrādā. Tas bargums, ar kādu šis
muļnieks savu uzdevumu izdarīja, kļuva par cūkāmo vārdu.
(saušu mūs liicināja, ka DRACONTA LIKUMI ar asinīm rakstīti
(Kronvalds A. Solons. - 1873.)

Jeb vai jās nekad nevarat un nespējat aizmirst, jo jums
tur, tēvu zemē, vēl HERKŪLA UN TEZEJA DARBI izdarīti
(Kronvalds A. Runas. - 1871.)

Tikko jau paši garu veik un ar savu P L A T O V A I
PLATONA MĪLESTĪBU lielās, bet beigās nav tās pašas sau-
rās (F. Udziņš R. M. Mērnīku laiki. - Jelgava, 1879. - 33. lpp.)

Parādās pat atsevišķi netulautie frazeoloģiskumi, kas mūsdienās
latviešu valodā parasti nav sastopami: PANTA RHEI (PANTA
KINETAI), IN THESI, IN PRAXI:

Ko līdz šim IN THESI sacījuši, tas mums nu IN PRAXI
jāpierāda. (Austrums. 1888).

Tā pakāpeniski valodā izveidojās lielāks skaits grieķiskas
izcelsmes alūziju, saistīts ar grieķu mītiem un eposiem:

AUGEJA STALLI, AHILEJA PAPEDIS, ARIADNES PAVEDIENS,
DAMKLA ZOBENS, GORDIJA KEZGLS, HERKULESA DARBI/STAB',
HIMENEJA SAITES, HOMĒRISKI SMIEKLI, OLIMPISKS MIEKS,
PANISKAS BAILES, PANDORAS LĀDE, APSEGLĒT PĒGAZU,
PLATONISKA MĪLA, PROKRUSTA GULTA, SIZIFA DARBS/MOKAS;
LUKULLA DZĪRES, STARP SCĪLLU UN HARIBDU, TANTALA MOKAS,
TEMĪDAS SVARI. utt.

Kā redzams, šie frazeoloģiskumi ir frazeoloģiskie puskaļķi, tur-
klāt parasti nominālas frāzes ar īpašvārdu zīmētājā. Šie
puskaļķi aizguvumu starpā veido vislielāko procentu, salī-
dzinot ar jebkuru citu donorvalodu, no kā latviešu valodā
aizguvai frazeoloģiju.

Ir arī frazeoloģismi, kas atspoguļo senās Grieķijas kultūras dzīves faktus, realitātes

ARHIMEDA SVIRA, DELFU ORĀKULS, DIOGENA MUCA, DRAGONISKI LIKUMI, EZOPA VALODA, SPARTISKA DZĪVE/AUDZINĀŠANA, STOISKS MIERS

kā arī ateevišķu filozofu izteikumi un sentences:

EST, LAI DZĪVOTU, NEVIS DZĪVOT, LAI ESTU (Sokrāte),
KO DIEVI GRĪB PAZUDINĀT, TAM ATŅEM SAPRĀTU (Likurģs),
VISS PLŪST/TEK, VISS MAINĀS (Efezas Heraklīts),
NO DIVIEM ĻAUNUMIEM IZVĒLĒTIES MAZĀKO (Aristotelis),
NO MUŠAS IZTAISĪT ZILONI (Lukiāns),
VIENA BEZDELĪGA PAVASARI NENĒS (Ezops).

Daudzi frazeoloģismi latviešu valodā vairāk nekā gadsimta laikā ir daļēji izmainījušies. Piemēram, pagājušajā gadsimtā un šī gadsimta sākumā frazeoloģisms

STARP SKILLU UN HARIBDU parasti rakstīts STARP SCILLU UN HARIBDU:

Te ir braucējiem bailīgā SCILLA UN CHARIBDA ...
(Apsīšu Jēkabs. Svešos ļaudīs ... - 246. lpp.) /1888/
Kā tas jēdara, to izteikt grūt, vaj pavisam neizteicams,
tas ir noslēpumainā, nepazīstamā spēka uzdevums, kas spējīgs
dejot bezdibena malā, garām palaizdams SCILLU UN HARIBDU. (Skatuve. 1906.70)

Mūsdienās mainījusies vārda SKILLA rakstība (saskaņā ar pieņemtajām normām), bet komponentu kārtība ir samērā brīva:

Ja tev jāizbrauc starp HARIBDU UN SKILLU, kurā pusē tu turētos? (Kalniņš J. Andrejs Pumpurs. - 1964. - 86. lpp.)

Par ko tu saņemsi rājienus, bet pēc tam - ordeos, atceries? Nu, tad tāpēc. Katram, draudzīņ, ir sava SKILLA UN HARIBDA. (Lauku Dzīve. - 1987. - 8. - 19. lpp.)

Frazeoloģisms PANISKAS BAILES vecajā formā PĀNISKAS BAILES saglabāja sengrieķu dieva tēlu - Pāns - dievs, kas izraisīja pēkšņas šausmas cilvēkos.

Līdzīgas izmaiņas notikušas frazeoloģismos

AUGEJA KŪTS	- AUGEJA STAĻI
HERKUĻA DA'BI/ STABI	- HERKULESA DARBI
DRAKONTA LIKUMI	- DRAGONISKI LIKUMI
DAMOKLA ŠĶEPS	- DAMOKLA ZOBENS
AHILESA PLANKUMS	- AHILEJA PAPĒDIS

Pēdējais frazeoloģisms, acīmredzot, radies krievu valodas interferences rezultātā

АХИЛЛЕСОВА ПЯТА:

Kā viņam „iekļot”? Kur ir viņa AHILESA PLANKUMS? (Lācis V. Senču aicinājums. - R. 1965. - 273.lpp.)

Tikai ienaidnieki nīgri smīn, mēklē AHILESA PAPĒDI.
(Cīņa. - 1967. 21)

Filmas AHILEJA PAPĒDI atrast nenākas grūti - tikai jā-
ieklausās dialogos. (Literatūra un Māksla. - 23.08. - 1985)

Pār viņa galvām karājās DAMOKĻA ŠĶEPS. (Birkerts A.
Nolādētais. - 1910)

Pār mums ar brāli Antonu vienmēr karājās DAMOKĻA ŠĶEPS.
(Karogs. - 1990. - 5. - 189.lpp.) /1947/

DAMOKĻA ZOBENS virs galvas karājies smalkā matioš.
(Rīgas Balss. - 21.04. - 1987)

Neskatoties uz samērā nelielo aizgūto frazeoloģismu skaitu
(ap 50), šīm grieķu vienībām ir augsta lietojamības frekven-
ce, ko vēl jo vairāk pastiprina to internacionālais rak-
sturs, kas veicina to lietošanu.

Latīņu valodas aizgūvumi ir labāk fiksēti, to lielākai
daļai ir precīzi prototipi latīņu valodas klasiskajā
'zelta laikmeta' variantā (sermo urbanus). Tautas valoda jeb
vulgārā (plebeju un laucinieku) valoda, kas regulāri mainī-
jās un pakāpeniski analītiskojās, tā izveidodama pamatu mūs-
dienu romāņu valodām, frazeoloģijas aizgūšanu latviešu va-
lodā nav ietekmējusi.

Latīņu valodas aizgūvumu fātnība ir tā, ka jau 19.gad-
simta vidū tiek samērā regulāri lietoti netulkotie latīņu
frazeoloģismi. Dažus no tiem jau ir iespējams uzskatīt par

valodā nosti, rinšjušamies. Parasti gan autori sniedz arī vienību tulkojumus, kas liecina gan par to, ka ir šaubas, vai lasītājam izteiciens pazīstams, gan arī par vēlētānos izglītot:

Romniekiem ir sakams vārds: QUALIS REX, TALIS GREX !, tas ir pa latviski: KĀDS GANS, TĀDS GANAMS PULKS un tiesa gan ir (Mājas Viesis.- 1856.-8)

SI VIS PACEM, PARA BELLUM (JA GRIBI MIERU, DARI KARU) (Auseklis.- Dzeja - 1872)

UBI BENE, IBI PATRIA (Kur man labi klājas, tur man tēvija) (Dzejas no Ausekla.- Rīgā.-1873)

Paralēli valodā nostiprinās arī frazeoloģiskie kalki:

KUR LABI KLĀJAS, TUR IR MAN MĀJAS (Mājas Viesis.-1859.-19).

AK. JŌS LAIKI UN IERĀSĀS (Pēterburgas Avīzes.-1962.-26).

T. bij ZELTA LAIKI, kur es pasauli valdīju (Pēterburgas Avīzes.- 1862.- 2.pielik.).

Ko tur nu kildoties, latviešu tauta grib savu tēvu valodu atņemt un TAUTAS BALSS IR DIEVA BALSS. (Kronvaldu Atis.- Kopoti Raksti.-I.-Rīga,1937.-266.lpp.) /1872/.

Jau vecie romieši runāja: "/ESALS PRĀTS ATRODAMS TIK VIEN VESALĀS NIESĀS." (Tēvija.- 1884.-8)

19.gadsimta beigās par daudzu latīņu frāžu pilnu asimilāciju liecina tas,ka parasti tiek lietots tikai viens frazeoloģisams variants - vai nu netulkotais aizgūvums vai kalks:

Nožēlodams, ka nevarēju piedalīties pie raketa, ko jums nosūtīja latvieši no mūsu ALMA MATER (Baltijas Vēstnesis. 1882.- 71).

Vislabāk varbūt ir, ja rakstnieks tādā, IN MEDIAS RES sāk mums jau pašā sākumā kādu atgadījumu stāstīt... (Balss.- 1880.-76).

Par frazeoloģisamu nostiprināšanos liecina arī ievērojams latīņu netulkoto aizgūvumu skaits pirmajāse svešvārdu vārdnīcās (Mekons. Svešvārdu Vārdnīca.- Dravnieks).

Latīņu aizgūvumu akumulācija latviešu valodā turpinās arī 20. gadsimtā un pilnīgi nevāpētājies arī mūsdienās. Iai gan par aizgūto frazeoloģisku fondu var teikt, ka tas ir samērā stabils. Pašlaik valodā nostiprinājušies vairāk nekā 300 frazeoloģismu. Ļoti daudz netulkoto frazeoloģismu, tiek lietoti okazonāli, par ko liecina nule izdotā latīņu netulkoto izteicienu vārdnīca (Čerfaue).

Starp aizgūvumiem ļoti liels īpatsvars ir sakāmyārdiem, parunām, aforismiem, pie tam bieži vien kš netulkotā aizgūvuma, tā frazeoloģiskā kalka formā:

ATKĀRTOSANA - ZINĀSANU MĀTE repetitio est mater studiorum)

MAIZI UN IZRĀDES/IZPRIECAS (panem et circenses)

ROKA ROKU MAZGĀ (manus manum lavat)

SKALDI UN VALDI (diviāe et impera)

TAUTAS BALSS - DIEVA BALSS (vox populi - vox dei)

TĀ AIZIET PASAULES GODĪBA (sic transit gloria mundi)

NEKAS CILVĒCĪGS MAN NAV SVĒSS (humani nihil a me alienum put)

Citu frazeoloģisku grupu veido galveokārt nominatīvas divkomponentu vienības:

OTRAIS ES (alter ego)

PIENA CEĻS (via Lactea)

ZELTA LAIKMETS (aurea aetas)

ZELTA VIDUSCEĻS (aurea mediocritas)

RETS PUTNS (rara avis)

BALTA LAPA (tabula rasa)

KAILA PATIESĪBA (nuda veritas)

Latīņu puskalki praktiski vienmēr saistīti ar seno romiešu vēsturi vai mītiem, piemēram:

PĀRIET RUBIKONU, PĪRRA UZVARA, DIVSEJAINAIS JĀNUSS (Ianus bifrons), KĀRTĀGAI JĀSAGRĪST, AMORA BULTAS, KĀPT PARNASĀ (Gradus ad Parnasuum), ATIKAS SĀLS (Sal Atticus).

Ne visiem puskaikiem ir latīņu prototipi - galvenokārt tā ir alūzija.

Līdzīgi grieķu izcelsmes idiomām arī latīņu aizgūvumu lielākā daļa saistīta ar antīko literatūru, filozofiju, problēmām, piemēram,

VENI, VIDI, VICI - ATHĀCU, IERAUDZĪJU, UZVAREJU - Jūlija Cēzara paziņojums par uzvaru pār Ponta valdnieku (Plōtarhs, Jūlijs Cēzars.- 50):

IN VINO VERITAS - VĪNĀ IR PATIESĪBA (Plīnijs Vecākais, Dabas vēsture.- XIV.-28,22)

RARA AVIS IN TERRIS - RETS PUVNS (Juvēnāls, Satīras.- VI.-169-170).

Taču dažu frazeoloģismu izcelsme ir jaunāka. Tā kā latīņu valoda saglabāja nozīmību arī viduslaikos un vēlāk, tad dažu frazeoloģismu izcelsme datējama ar šo periodu:

FILOZOPU AKMENS (lapis philosophorum philosophorum), R. Dekarta izteiciens DOMĀJU, TĀTAD ES ESMU (cogito ergo sum) atrodams arī franču valodā rakstītajā darbē "Discours de la methode" (1638), bet izplatījies šķiet ar latīņu valodas tulkojumu "Principia philosophiae" (1644).

Līdzīga izcelsme ir arī angļu filozofa T. Hobsa radītajai sentencei VISU KARŠ PRET VISIEM - (Bellum omnium contra omnes). (De Cive.- 1642) un Fr. Bēkona ZINĀŠANAS - SPĒKS (Scientia est potentia/potestas est) Jaunais Organons.- 1,3.- 1597).

No viduslaikiem nāk arī izteiciens AK, SVĒTĀ NEVAINĪBA! (O, sanctas simplicitas!), ko parasti adresē čehu nacionālās kustības vadītājam J. Husam (1415), un frāzei ATCĒRIES NĀVI (memento mori) kā prototips ir apveikuma vārdi, ar ko parasti apsveinājās 1644.g. dibinātā trapistu reliģiskā ordeņa mīki.

Arī izteiciens ET TU, BRUTE - ARĪ TU, BRUT, nepieder romiešu laikiem. Tas atrodams V. Šekspīra traģēdijā "Jūlijs Cēzars"(III,1), turkiēt latīņu valodā, acīmredzot, lai radītu

autentiskuma nošakanu.

Daudziem frazeoloģiskajiem kalkiem laika gaitā ir bijuši dažādi varianti: piemēram. ERRARE HUMANUM EST -

ALOTIES /KĻODĪTIES/MALDĪTIES IR CILVĒCĪGI:

"bez līdžiem jukumiem iecēkumā gandrīz nevienam slavenam vēsturniekam neizdodas, jo "ERRARE HUMANUM EST" (aloties ir cilvēcīgi) (Austrums.-1885.-12)

Esmu gribējis tikai labu vien, bet ALOTIES JAU IR CILVĒCISKI (Dienas Lapa.- 1891.- 184).

MALDĪTIES IR CILVĒCISKI ... (Daugava.-1939.-6.-573. lpp.).

Saka: "KĻODĪTIES IR CILVĒCISKI" (Padomju Jaunatne.- 30.01.-1987)

Frazeoloģiskam CARPE DIEM ir 2-3 abu komponentu varianti -

TYER/ĶER MIRKLI/DIENU. CARTHAGINEM ESSE DELENDAM -

KARTĀGA (IR) JĀSAGRAUJ/JĀIZHĪCINA/JĀNOPOSTA,

KARTĀGAI/ĀM IR JĀSAGRŪST.

Frazeoloģiskam ALEA IACTA EST aizgūšanas sākumā bija precīze kalke vienskaitlī

"Alea jacta est" (kaulioš kritis!) tā saka pa latīniski, kad pārseper arī neatļaut. kādu sliegsni (Poruka Jāņa Kopoti Raksti.- 1.sēj.- R.,1924.-208. lpp.). /1896/

Vēlāk valodā nostiprinās daudzskaitļa forma, un arī izmainās cits komponents:

KAULINI par Sudetiju KRITUSI (Jaunākās Ziņas.-1938.-212)

KAULINI bija KRITUSI (Burtnieks.- 1934.-9)

Tiesa, KAULINI vēl nav MESTI ... (Cīņa.-21.01.-1987)

Daudzi frazeoloģiski aizgūšanas un asimilācijas gaitā ir saīsināti:

- rara avis - (rara avis in terris);
- anguis in herba - (latet anguis in herba);
- ultima ratio - (ultima ratio regis);
- para bellum - (si vis pacem) para bellum;
- dies irae - (dies irae, dies illa);

- sapienti sat - (dictum sapienti sat est);
status quo - (status quo ante (bellum));
vox populi - (vox populi - vox Dei)
tautas balss - (tautas balss - Dieva balss) utt.

Dzīēm frazeoloģiskiem izveidojusies paplašināta somantika:

- A PRIORI - 1. pirms pieredzes,
2. iepriekš, priekšlaicīgi.
PERSONA (NON) GRATA - 1. diplomāts, kas (ne)vēlams kā-
das valsts valdībai
2. īpašu stāvokli (ne)ieņemošs
cilvēks, kas (ne)bauda uzticību

nacisti 1938.gadā viņu pasludināja par PERSONA NON GRATA
(Dzimtenes Balss.- 22.01.-1937)

PERSONA GRATA: Borisa Eifmāra miklas (Literatūra un
Māksla.- 28.08.-1987).

Latīņu valodas netulkotās frazeoloģijas dziļo asimilizā-
ciju apliecina arī tas, ka tā ir vienīgā netulkotā fraze-
oloģija, kas reizēm tiek pakļauta kontekstuālām izmaiņām
(sīkāk par to sk. Veisbergs.- 1988).

Vairākas latīņu divkomponentu vienības ir latviešu valo-
dā leksikalizējušās:

- PROMILE - pro mille
EKSLIBRIS - ex libris
APRIORS - a priori
SINECŪRA - sine cura
FAKSIMILS - fac simile

Līdzīgi grieķu izcelsmes frazeoloģijai arī latīņu vienī-
bas ir ļoti internacionālas un ar estētisk. kultūrālu
ievirzi.

Nobeigumā neliela statistiska analīze rāda, ka latviešu
valodā aktīvi tiek lietoti ap 350 antiķās izcelsmes fraze-
oloģiskumu (šeit nav iekļauti Bībeles izcelsmes aizguvumi,
kas veido īpašu grupu).

Pētījums, ko izdarījis šī raksta autors, aptver vairāk nekā 4000 latviešu rakstu valodā aktīvi lietotu frazeoloģismu, no kuriem apmēram 1500 uzskatāmi par aizguvumiem. Tātad antīkā frazeoloģija veido vairāk nekā piekto daļu no bieži lietojamo frazeoloģisko aizguvumu fonda

	Netulkotie frazeoloģismi	Puskalki	Kalki	Kopā
Grieķu val.	2	28	22	52
Latīņu val.	103	19	182	304

Salīdzinot ar aizguvumiem no citām valodām, grieķu aizguvumiem ir ļoti augsts puskalķu līmenis (augstākais no visām aizguvumu apakšgrupām), ko var izsekaidrot ar grieķu kultūras nozīmīgumu Eiropas civilizācijā. Aizguvumiem no latīņu valodas raksturīgs ļoti liels netulkoto frazeoloģismu skaits, kas sastāda vairāk nekā pusi no visiem netulkotajiem aizguvumiem latviešu valodā.

Netulkotās latīņu frazeoloģijas īpatnība ir frazeoloģismu relatīvi izvērsta raksturs. Tā no minētajiem 103 frazeoloģismiem 39 ir divkomponentu, 30 - trīskomponentu, 22 - četrkomponentu, 7 - pieckomponentu, 4 - seškomponentu vienības. Aizguvumos no citām valodām parasti izteikti dominē divkomponentu frazeoloģismi, kas parasti veido vismaz divas trešdaļas no kopējā aizguvumu skaita. Šādu īpatnību nosacījuši latīņu valodas īpašā loma rakstu valodā un tās starptautiskā izplatība.

L i t e r a t ū r a

- Cerfase L. Latīņu spārnotie teicieni. -Rīga. 1992.
- Dravnieks J. Svešu vārdu grāmata grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem. - Jelgava. 1886.
- Geflügelte Worte. - Leipzig. 1985.
- Mekons Fr. Svešu vārdu grāmata priekš grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem. -Liepāja. 1878. Jaunā Derība un Psalmi. 1988.
- Morris Dictionary of Word and Phrase Origins. - New York. 1977.
- Svešvārdu vārdnīca. Sastādīta pēc Lībknehta, Heizes u.c. - Rīga. 1912.
- Veisberge A. Diachroniskās izmaiņas bībeles izcelsmes frazeoloģijā// Kultūra un Vārds.- Daugavpils.- 1992.-3-4.lpp.
- Veisberge A. Netulkotā frazeoloģija latviešu valodā// Latviešu valodas kultūras jautājumi.- 24.laidiens.- Rīga. 1988. - 141-151.lpp.
- Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова. - М., 1987.

LATVIAN LEXICOGRAPHY: TRADITION VERSUS MODERNITY,

It is usual to date Latvian lexicography from 1638 when the first dictionary was published (Mancelius, Lettus) containing about 6000 words. Latvians were the peasant nation and the official cultural sphere was fully in the hands of non-Latvian governors, German clergy and landowners. It is to develop the link between the church and the peasant nation, between the German speaking clergy and Latvian speaking people, that the first dictionaries were actually created. The Bible was translated in 1689 also testifying to the trend. Thus, the dictionary was German-Latvian, but it also had a supplement which contained German-Latvian parallel conversation patterns (called *Phrasologia Lettica*).

The following two centuries saw the same - the dictionaries were made by non-Latvians, they gradually improved in scope and depth (Lange, 1777, Stander 1789) yet often retaining also the mistakes, stock of the previous ones. Thus the historical situation set the pattern for Latvian lexicography - it has an explicit bilingual (multilingual) tradition which lasted for more than 300 years (of the 10 published dictionaries in the 17-18 centuries all were bilingual or multilingual).

The situation began to change in the middle of the 19th century when, so called, Latvian national awakening started. The dictionaries of the second half of the 19th century are already made by Latvian speakers (Valdemārs, 1872) and other types of dictionaries start appearing. Development of the

national language caused necessity in books of foreign words (Mekons, 1878; Dravnieks, 1886). The opening to the wider world spelled a need for encyclopedias - so called Konversation dictionaries, the best of which was produced in 1927-1938 (Latviešu Konversācijas vārdnīca, 17 vol.) but was not finished due to Soviet occupation.

Yet the same processes affected the dictionary making in another way. The struggle waged against German and Russian influence transferred the language purism also in the dictionaries - a striking feature to be strong up to today.

The first big comprehensive Latvian dictionary (Mūlenbaha Latviešu valodas vārdnīca, 1923-1932, 4 vol. with supplement 2 vol. 110 000 words) is also a bilingual book with explanations in German, examples in Latvian.

Latvian lexicographic tradition is clearly bilingual.

*Also the term "dictionary" for an average Latvian would be associated with a bilingual dictionary only, second coming encyclopedia.

Accordingly, when the first real explanatory dictionaries were compiled (Latviešu Literārās Valodas Vārdnīca, 1972-8, vol., 80 000 words, Latviešu Valodas Vārdnīca, 1987, 25 000 words) the necessity for a dictionary like this had to be explained. Big emphasis was laid on the normative and prescriptive function of such a dictionary. Consequently the dictionaries are prescriptive, focus mainly on the literary vocabulary while giving little attention to colloquial language and slang, not to mention lower layers of

vocabulary. They were both aimed much more at philologists and editors than the general public.

Coupled with certain purism, naturally pervading Latvian linguistics and soviet ideological constraints, the result is that these dictionaries do not really reflect the real state of the modern language and to future linguists would offer as uncertain material for judging the state of the language as the German compiled books of the previous century.

The latest attempt (Concise Dictionary of Modern Latvian Wordstock) to be published in 1995 spells an attempt to break out of the vicious circle. The dictionary (2 volumes) will contain 70-80000 words, including derivatives under the entry, will provide meanings, grammatical notes, usage hints, word combinations and pronunciation. The inevitable pass from prescriptive to descriptive dictionary is going to be hard, slow and painful, taking into account the long established tradition of prescriptive grammar, vocabulary, pronunciation and the rather complex language situation in Latvia, with the pressure of Russian slowly receding but the pressure of English fast growing. The dictionary is compiled in the Latvian Language Institute of the Academy of Science.

TRANSLATION AS PART OF CULTURAL POLYSYSTEM

Today Western experience is often the yardstick by which we measure our own performance. Not always the comparison is efficient as historical backgrounds may not be compatible. Translation is one field which within the Latvian cultural context has developed according to its own rules and displays certain differences from tendencies observed in many Western translated literatures. As A. Lefevere and S. Bassnett point out: "Translation, like all re-writing is never innocent. There is always a context in which the translation takes place, always a history from which a text emerges and into which a text is transposed. Translation involves so much more than the simple engagement of an individual with a printed page and a bilingual dictionary" (1990, 11).

Compared to literatures like English, German, French, example of Latvian can be regarded as somewhat extreme. In its sad course of history Latvians have always had to assert themselves. From a broader perspective in fact they have hardly existed: seven hundred years under Germans, a long time as part of Livonian order, 19th and 20th centuries as part of tsarist Russia and the Soviet Union. Culture has always served as the main channel of self-assertion. Translated literature has played a very important role in Latvian cultural life.

The evolution of Latvian translated literature cannot be separated from the context of literary polysystem. According to J. Lambert, it is the receiving literature that determines the translational method and its function (1985, 150). Depending upon the specific circumstances operating in the polysystem, translated literature may take a secondary position which is the "normal" position, but it can also take a primary position which means it participates actively in modelling the centre of the polysystem. This implies that no clear-cut distinction is maintained between the original and translated writings and that often it is the leading

writers who produce the most important translations. Through the foreign work features are introduced into the home literature which did not exist before. As pointed out by I. F. Vin-Zohar, it may happen when a literature is "young", in the process of being established or when literature is "weak" and there are crises or literary vacuums in a literature (1978, 121). The position translated literature takes in literary polysystem inevitably affects translational norms and policies. If translated literature assumes the primary position, the translator's main concern is not to look for ready-made models in his home stock. Instead he is prepared to violate the home conventions. Under such circumstances the chances that a translation will be closer to the original in terms of adequacy are greater than otherwise. When translated literature occupies a secondary position, the translator's main effort is to find the best ready-made models for the foreign text and the result often turns out to be non-adequate translation.

In Latvian literary polysystem most of the time due to historical circumstances translated literature has held a very strong position. First Latvian written evidences as Catholic Catechism (1585), Lutheran Catechism (1686), the Bible (1689) are translations, contributing considerably to shaping of modern standard Latvian in the middle of the 19th century. The first sample of national literature "Dziesmiņas" (Little Songs) by Juris Alunāns in 1856 comprises thirty seven poems only one of which is original poetry. The rest are translations of Horace, Goethe, Schiller, Heine, Pushkin, Lermontov and other great poets. Alunāns had set himself the task of showing how beautiful the Latvian language is and ridding the language from "foreign lumber". Many other translations followed. English and American literatures were well represented. Shakespeare has to be pointed out as the most widely translated author, "The Merchant of Venice" being the first play translated. Such important authors as Milton, Byron, Dickens, Kipling, Shaw, H. B. Stowe were also translated. Precise, at times literal translations prevailed as it was important to prove that

Latvian, so far only the language of undereducated peasants, was good enough to render ideas conveyed in more prestigious languages. Even though the artistic quality of translations suffered under the strife of necessity to word uncustomary ideas, the language benefited as translations forced the language to expand. Translated literature fulfilled the needs of a young literature to put into use its newly founded tongue for as many literary types as possible in order to make it functionable as a literary language. Since a young literature cannot create major texts in all genres and types immediately, it benefits from the experience of other literatures. Translated literature becomes in such a way one of its most important systems. Indeed, within a very short period more plays by Shakespeare were translated than at any time later: "Merchant of Venice" (1884), "Hamlet" (1892), "The Winter's Tale" (1897), "Julius Caesar" (1897), "Macbeth" (1898), "A Midsummer-Night's Dream" (1899), "King Lear" (1900), "Anthony and Cleopatra" (1903). Since original literature had not produced a philosophical drama yet, translated literature filled the vacuum in the literary system which was dominated at that time by romantic poetry (Auseklis, Pumpurs), realistic novel "Mērnīeku laiki" (Times of Land Surveyors) by brothers Kaudzīši, realistic stories by Apsīšu Jēkabs and later by Blaumenis. Rainis, the only Latvian writer comparable with Shakespeare, wrote his first play "Uguns un Nakts" (Fire and Night) only in 1905. It is important to note that Rainis, the greatest of Latvian writers, started as a translator. Among many other great works he has translated also "King Lear" and "Anthony and Cleopatra" and in 1898 created so far the best "Faustus" translation into Latvian. A poet himself, Rainis created free translations which initiated a gradual transition away from literalism.

The nineties of 19th century can be regarded the period when national literary system gets established: it is the hey-day of Blaumenis realism, Aspazijs's romantic poetry, Poruk's philosophical writing. The beginning of the 20th

century is marked by Rīnīs poetry alongside with the variety of other authors: naturalistic novels by Andrejs Upīts, impressionistic prose of Jānis Jaunsudrabiņš, modern expressionistic poetry of Jānis Sudrabkalns, romantic fairytales of Kārlis Skalbe, fairy-tale plays by Anna Brigedere, ballads by Vilis Plūdoņš. Latvian literature of this time presents a colourful picture but there is space left also for translations. There are a large number of translations of French poetry and prose. The first Latvian translation of "Don Quixote" and "Divina Commedia" are made. There are translations of Ancient Greek literature, there is also a wish to establish contacts with the Orient: a selection of translated Japanese Lyrics makes its appearance, the "Thousand and One Night" are translated into Latvian, by way of Tagore Latvian readers seek to become acquainted with India. There are new translations of Oscar Wilde and Byron and "Hiawatha" is for the first time translated into Latvian. Owing to this varied, extensive, rewarding adoptions of foreign materials, models and inspirations Latvian literature remains for quite a while in state of ferment and exploration. Yet translated literature loses its dominance. National literature has become strong enough to take the leading position in the literary polysystem.

The soviet occupation of 1940 marked a new stage in Latvian cultural life upsetting all formerly established relations. Communism brought its own ideology and insistence on full compliance. There are statements that literature in Latvia ceased existing (Andrupis, 193). This seems too harsh a judgement. Literary polysystem was radically transformed and functioned according to the new rules. Many writers were deported (Aleksandrs Grīns), many emigrated (Mārtiņš Zīverts, Anslavs Eglītis, Kārlis Skalbe). Some were not able to write under the new ideological constraints. Many went on writing, some complying unconditionally to the extent that they were ready to change what they had previously written (Vilis Lācis), some others ballancing between the imposed standard and their own conscience creating inconsistent, mediocre works (Jānis

Sudrabkains, Aleksandrs Čaks). Gradually a new writing technique emerged - attempting to say things without actually saying them. Subtexts, understatements, metaphors became the leading devices, poetry the strongest genre. The democratic change that was brought with perestroika removed the censorship and all of a sudden the mastery of implication, so painstakingly worked out during the decades of political repression, was rendered redundant. Writers were left with the freedom of speech but no artistic method to convey the truth. Many of them turned to politics and became the initiators and leaders of national awakening. A sad conclusion can be drawn - Latvians have entered the last decade of 20th century with "weak" literature.

A culture with a low self-image welcomes translations from cultures that have traded better. Also translated literature was naturally submitted to censorship. Preference was given to conventional literature with conventional characters. Contemporary writers were treated with certain reservations lest they should make some inappropriate statements. In people's attitudes, however, there was a natural interest in modern Western literature, in its contents as well as form. So it was no wonder that when Latvian translations of George Orwell's "Ninety Eighty Four" and "Animal Farm", Anthony Burgess "Clockwork Orange", Kurt Vonnegut's "Slaughterhouse-five" and "Breakfast of Champions" eventually appeared, they created a much more noticeable stirring in the society than samples of the confused national literature. Again translated literature has become an important channel through which fashionable models are brought home, it also constitutes a model that can be imitated. Learning through the translation of a different mode of thinking, different world perspective and different way of life, all so far denied, constitute a considerable part of attraction of translated literature. Often the "how" is as or even more important than the "what".

This interest in the detail seems to be the feature that distinguished the Latvian readership (or at least a certain

part of it) from the reader of culturally more flourishing nations. If the fifties of the 20th century laid strong emphasis on the equivalence, the eighties have brought about a new approach to translations in many Western cultures: source-oriented translations have given way to target-oriented when the text is adapted to meet the specific need in the target culture and its closeness to the original is no longer so important. Already in 1974 E. Nida points to the shift of emphasis in translation. The old focus in translating was the form of the message, and translators took particular delight in being able to reproduce stylistic specialities. The new focus has shifted from the form of the message to the response of the receptor. Even the old question: Is this a correct translation? Must be answered in terms of another question: For whom? Correctness must be determined by the extent to which the average reader for which a translation is intended will be likely to understand it correctly (1974, 1).

So the demand seems to have shifted for a "comfortable" translation. Our common culture, however much we might wish it were not so, is less and less a book culture and more and more a culture of cinema, television and popular music. So if there is a wish for the book culture not to vanish books have to be rewritten on terms set by the modern readership. Against the background of general acceptance of this view point P. Newmark's critical remarks seem refreshing: "It (target orientation) is an interesting approach but actually it denies the importance of accuracy and truth in translations; all that matters is the function of the translation in its "new setting". In spite of its abstraction, this is the crudest statement I know of the view that once one knows the why (purpose), both the what (content) and the how (form) become irrelevant" (1991, 54).

The Europe of the nineties is undergoing the process of intergration. European Community has almost become the fact. The pulling down of national boundaries is in full swing, there is common currency, common policies and more cosmopolitan culture. Europe generally seems to be content about these

achievements. However, Denmark, the smallest would-be member of the Community, was the first to show resistance, which is symptomatic as the small nations will be first to lose their cultural identity and slide into anonymity in the process of consolidation.

Latvia, contrary to the general tendencies in Europe, is striving to dissociate itself from any union and assert itself as a national state with its own course of development, policies and accordingly culture. Culture assigns different functions to translations at different historical periods. Like a century ago exact linguistic transfers were applied to prove the legitimacy of the Latvian language, today the same exact transfers should be applied to culture units to squeeze Latvian culture into the crowded European setting and make it noticeable.

Unfortunately there are relatively few translations of Latvian literature into English. It has not found its niche in English literary polysystem. R. Vanderhauwan, analysing English translations of Dutch literature, speaks about the shared fate of "small" literatures trying to make inroads into a big literature which is notoriously wary of translations. Mostly they remain marginal curiosities to a target pole which is largely indifferent to foreign works (1985, 202). English literary system is a particularly hard target. English literature has a longstanding traditional central position within the European context. It has caused English translated literature to assume an extremely secondary position. Another hindrance for a "small" literature is the fact that translated literature itself is stratified. It has formed its own hierarchical relations with the result of some literatures taking more central positions and some remaining in peripheral positions. For Latvian literature to be recognized, it first has to come out as a winner in the competition with other translated literatures, e.g., German and French, which is a tough challenge.

In such conditions the best way seems to try to project a certain image of Latvian literature rather by emphasiz-

ing the national peculiarity than bringing it in line with the target poetics. As pointed out by A. Lefevere, "two factors basically determine the image of a work of literature as projected by a translation: the translator's ideology (not in a limited political sense but : conventions and belief which orders our action) and the poetics dominant in the receiving literature at the time the translation is made" (1992, 41). As discussed previously, the poetics of the receiving literature would demand to rewrite the Latvian source text in terms acceptable to contemporary English poetics. It may lead to a blurred image. For projecting a more distinct image the translator should set the source text against the target background without effacing its national adherence. There have been numerous cases in history of literature when the translated material has suffered from the attempts to measure it against the yardstick of target culture. Just to mention Rabindranath Tagore who lost the sense of his own poetry by shaping it according to the paradigm of Europe, setting up the colonizer-colonized relationship (Sengupta, 1990, 56) or dominant-dominated relationship (Lefevere, 1992, 75).

Faithfulness which is generally discarded today as utopian, futile and old-fashioned still seems to be the approach to be used in Latvian case. If translations are made from Latvian into English this method would help enhancing national peculiarity and thus promulgating Latvian culture. If we follow the prevailing Western pattern of rewriting and adapting there is the risk of dissolving Latvian culture in target cultures as the source text would be rewritten differently for English, French, German and other readerships. The character of source literature may get lost before it is fully recognized. In case of translations into Latvian, adequacy (source-text orientation) is important as translated literature serves at the source of inspiration and support of the "weak" national literature.

Today adequacy and acceptability are often treated as terms excluding each other. In that case adequacy indeed would mean an unreadable translation. There exist, however, many

translations that are both adequate to the original and acceptable to the target readership. As pointed out by P. Zlatev "the acceptability of a translated text in the target language should be considered part of the adequacy of its translation" (1990,29). As regards literary translation, under present circumstances loyalty to the original should still be regarded as a relevant criterion for a good translation.

R e f e r e n c e s

1. Lefevere A., Bassnett S. Introduction: Proust's Grandmother and the Thousand and One Nights: "the Cultural Turn" in Translation Studies// Translation, History and Culture. Pinter Publishers. London and New York, 1990, 1-13
2. Lambert J. Translated Literature in France// The Manipulations of Literature. Studies in Literary Translation. Croom Helm. London and Sydney. 1985, 149-163
3. Even-Zohar I. The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem// Literature and Translation. ACCO. Belgium, 1978, 117-127
4. Andrups J., Kelve V. Latvian Literature. Stockholm, 1953
5. Nida E., Taber C. The Theory and Practice of Translation. Leiden, 1974
6. Newmark P. About Translation. Philadelphia, Adeline. 1991
7. Lefevere A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame. London. New York, 1992
8. Wenderhuwens. The Response to Translated Literature. A Ssd Example// The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation. Croom Helm. London and Sydney. 1985, 193-214

9. Sengupta M. Translation, Colonialism and Poetics:
Rabindranath Tagore in Two Worlds//
Translation, History and Culture. Pinter
Publishers. London and New York, 1990, 56-63
10. Zlateva P. Text and Para-Text "Adequacy" and "Acceptability" in Crosscultural Communication.//
Translation, History and Culture. Pinter
Publishers. London and New York, 1990, 29-38

VENETA ZIGURE

ZILBES UN VĀRDA AKCENTA RAKSTUROJUMS
NORVĒĢU UN LATVIEŠU VALODĀ

Jautājums par skaņu pārmaiņām zilbēs ir tieši saistīts ar jautājumu par uzsvāru jeb akcentu. Uzsvāru jeb vienas zilbes izcēlumu no zilbju grupas dažādās valodās panāk ar dažādiem līdzekļiem -

- ar artikulācijas stiprumu (dinamiskais uzsvārs);
- ar izrunas garumu (kvantitatīvais uzsvārs);
- ar bailes toņa modulāciju (kāpjošais, krītošais, kombinētais tonis)

uz citu zilbju neitrālā toņa fona, veidojot t. s. tonālo jeb melodisko uzsvāru (tonelag, norv.)

Melodiskais uzsvārs bieži saistīts ar uzsvērtās zilbes pastiprinājumu, kā tas ir divās skandināvu valodās - norvēģu un zviedru valodā. Šī parādība vērojama arī latviešu un lietuviešu valodā.

Norvēģu valodā vārdiem vienlaicīgi ir divi uzsvāra veidi - dinamiskais un melodiskais.

Dinamisko uzsvāru raksturo izcēlums, ko panāk ar skaļāku un spēcīgāku attiecīgās zilbes izrunu. Norvēģu valodā uzsvārs parasti atrodas pirmajā zilbē, kaut arī sastopami izņēmumi svešvārdos un, galvenokārt, vācu izcelsmes vārdos ar piedēkļiem be, de, er, for.

be t a l e [bə / t a : lə] - maksāt.

be g y n n e [bə / j u n n ə] - sākt.

Ipaša uzmanība pievēršama romiešu un grieķu izcelsmes vārdiem ar piedēkļiem. Šādos vārdos lielākoties, pretēji latviešu un angļu valodai, uzsvārs atrodas uz pēdējās zilbes.

- al social [so'ʃial] - sociāls.
- ant interessant [int(ə)re'sant] - interesants.
- ent student [stju'dent] - students.
- eri bakeri [bakə 'ri:] - maiznīca
- ikk politik [poli'tikk] - politika

- (t)itt appetit [apetit] - apetīte,
- anse balance [balanse] - balanss.
- fon. graf telefon, telegraf - telefons, telegrāfs.
- tur kultur, natur, temperatur - kultūra, daba,
temperatūra,
- or direktor [direktors] - direktors,
- tet kvalitet [kvalite:t] - kvalitāte.

Izņēmuma kārtā uzsvars var būt arī citās zilbēs. Arī latviešu valodā uzsvars raksturojams kā dinamisks [2]. Pēc atrašanās vietas vārdā latviešu valodas uzsvars ir saistīts - tas parasti atrodas pirmajā zilbē.

piem. ['māja], ['lievenis], ['skurstenslauks].

Tomēr latviešu valodā pastāv virkne izņēmumu, kad uzsvars atrodas arī citās zilbēs. Raksturīgākie no tiem ir:

- 1) daļa salikto ar pus- pirmajā daļā:

[pus'divpašēmit].

[pus'stunda].

- 2) vispārākā pakāpe apstākļa vārdiem un īpašības vārdiem:

[vis'labāk].

[vis'skaistākais].

- 3) apstākļa vārdi un vietniekvārdi ar

ik- un ne- pirmajā daļā:

[ik'reiz], [ne'kur],

[ik'viens], [ne'viens].

- 4) aveicinājuma vārdi:

[lab'rit].

[lab'dien].

[ar'iabvakar].

Viena no dinamiskā uzsvara īpatnībām norvēģu valodā ir tā, ka tas vienlaicīgi saistīts ar toņa izmaiņām vārda ietvaros. Katram uzsvērtam vārdam ir viens no diviem akcentiem - vienkāršais akcents un dubultais akcents [1].

Toņa virzība vienkāršā akcenta gadījumā ir no zema līdž, vienmērīgi kāpjot uz akcentam vārda robežās. Šo vienmērīgo toņa paaugstināšanos grafiski var attēlot šādi:

['se:] - redzēt ['vaikør] - skaists
['bra:] - labi

Vienkāršo akcentu apzīmē ar akūtu (/). Šis apzīmējums vienlaicīgi norāda arī dinamiskā uzsvara vietu dotajā vārdā. Tāpat virsībai dubults akcenta gadījumā raksturīgi, ka intonācija sākas uz augstāka tona nekā vienkārša akcenta gadījumā, kam seko toņa pazemināšanās ar tai sekojošu strauju toņa pacēlumu līdz pat vārda beigām. Rezultātā pacēlums vārda beigās ir augstāks nekā vārda sākumā.

['vka: - kə] kūka ['vvanckəli] grūts

Dubulto akcentu apzīmē ar gravi (\) vai (v) [1]
Divi augšminētie akcentu veidi raksturīgi Norvēģijas Austrumu apgabaliem, īpaši Oslo. Šajos rajonos runā Bokmal, kas ir viena no divām oficiālajām valodām valstī (otra ir Landsmal). Jāatzīmē, ka Bokmal ir lielāka ietekme nekā Landsmal.

1. VIENKĀRSĀ MUZIKĀLĀ AKCENTA LIETOJUMS NORVĒĢU VALODĀ

Vienkāršais muzikālais akcents ir sastopams:

a) visos vienzilbēs lietvārdos vienskaitlī, piem.,

- [gútt] - zēns,
- [hús] - māja,
- [sūnn] - dāle,
- [bók] - grāmata.

b) daudzsilbju vārdē ar uzvaru uz pēdējās zilbes, piem.,

- [overáit] - visur,
- [kultúr] - kultūra.

c) ārvalstu nosaukumos un attiecīgajos īpašības vārdos,

piem.,

[England] - Anglija, éngelsk - angļu.

[Sverige] - Zviedrija, svēnsk - zviedru.

Izņēmums: [Dänmark] - Dānija

[Færoyone] - Farēru salas

4) uzvārdos, kas satāv no divām zilbēm un beidzas ar
-sen, -son, piem.,

[Ibsen, Björnson, Ólsen]

Atvācinājums:

a) neregulāros darbības vārdos tagadnē (arī dažos
regulāros darbības vārdos), piem.,

[skriver] - raksta.

[ligger] - gul.

[setter] - sēž.

[leser] - lasa.

b) lietvārdos, kuru daudzskaitļa formu veido, vārda saknei pievienojot galotni -er:

[énder] - pīles.

[bønder] - zemnieki.

[nætter] - naktis.

c) vairākzilbju lietvārdos, kuros uzsvars nekrīt uz pirmo zilbi, daudzskaitlī saglabā vienkāršo muzikālo akcentu, piem.,

[geværer] - ieroči.

[fólkene] - tautas.

[tíngene] - lietas.

d) īpašības vārdos vispārākajās pakāpēs, kuri beidzas ar -est un -st, kā arī nedaudzos īpašības vārdos pārākajās pakāpēs, kas beidzas ar -re:

[dýpest] - visdziļākais.

[høyest] - visaugstākais.

[bedre] - labāks.

[ældre] - vecāks.

2. DUBULTĀ MUZIKĀLĀ AKCENTA LIETOJUMS NORVĒGU VALODĀ:

a) divzīlību un vairākzīlību vārdos, piem..

[kōne] - sieva.

[frēmmede] - sveši.

[diuse] - tie.

b) vienzīlību lietvārdos daudzakaitļa formās, piem..

[gūvter] - zēni.

[hēster] - zirgi.

[sōnner] - dēli.

c) saliktos, kuru pirmais elements ir "halv", piem..

[hālvfire] - pusčetri.

d) lietvārdos ar vienzīlību uzsvērtu piedēkli, piem..

[mōtstand] - pretošanās.

[āvtale] - lūguma.

Latviešu valodā intonācija saistāma ar noteiktu dialektu un izloksnēm. Latviešu valodā nav vienota, pēri dialektam stāvoša literārās valodas intonāciju sistēma. [2]

Galvenie intonāciju tipi ir stieptā, lauztā, krītošā un kāpjošā intonācija. Ieī raksturojot intonāciju tipus, kā biežāk sastopamā minama stieptā intonācija.

Zīlbe ar stiepto intonāciju izrunas intensitāte sākumā pieaug, tad mazinās. Tona virzība nedaudz kāpjoša vai līdzena.

piem.,

[māsa], [brālis], [bērt].

Stiepto intonāciju apzīmē ar cirkumfleksu (˘).

Zīlbe ar krītošo intonāciju runas intensitāte sākumā pieaug, tad mazinās, tona virzība ir krītoša, piea.,

[brīdis], [cīna], [dārzs]. Krītošo intonāciju apzīmē ar gravi (˘).

Zīlbe ar laužto intonāciju tona virzība līdz laužumam ir kāpjoša, aiz laužuma tā var būt kāpjoši krītoša, kāpjoša vai līdzena. Intensitāte sākumā pieaug, laužuma laikā strauji krit, pēc tam no jauna pieaug, piem., [kāpt], [gāllie], [māita]. Laužto intonāciju apzīmē ar jumtīņu (^).

Zilbes ar kāpjošo intonāciju izrunā sākmā klusāk un zemākā tonī, zilbes beigās - skaļāk un augstākā tonī, piem., [būt], [dūt]. Šī intonācija ir tikai augšzemes dialekta sēliskajās izloksnēs. To apzīmē ar akūtu (´).

Vidus dialekta intonācijas (stiepto, kritošo un lauzto) uzskata par latviešu literārās valodas intonāciju sistēmas pamatu.

Kā norvēģu, tā arī latviešu valodā ir vārdu pāri, kuriem ir vienāds fonemātiskais sastāvs un kuru nozīmi var atšķirt tikai pēc akcenta, piem.,

latv. [rīt] (apstākļa vārds) [rīt] (darb.vārds),

[zāle] (telpa) [zāle] (augi)

norv. [/temmer] (kokmateriāls)

[Vtemmer] (darb.vārds - iztulkot)

[/hender] (rokas) [Vhender] (noteikt-darb.v.)

Latviešu valodā bieži sastopamas zilbes ar gariem monofonģiem, diftonģiem un diftonģiņiem savienojumiem. Šajos elementos bieži izpaužas zilbju akcenta dažādība. Tā ir savdabīga fonētiska parādība, ar ko latviešu valoda atšķiras no daudzām citām valodām, piem., no vācu, krievu, angļu valodām. Taču zilbju akcents raksturīgs tādām skandināvu valodām kā zviedru un norvēģu valodai.

Apkopojot nelielu kontrastīvo materiālu akcenta raksturojumā norvēģu un latviešu valodā, var atzīmēt, ka kāpjošā akcenta beigu tonis norvēģu valodā ir augstāks nekā latviešu valodā.

Norvēģu valodā akcents realizēts vārda robežās, kamēr latviešu valodā to lieto zilbes robežās. Latviešu valodā zilbju akcenta sistēma ir brīvāka un tā nav tādā mērā saistīta ar vārda morfoloģisko uzbūvi, kā tas ir norvēģu valodā.

L i t e r a t ū r a

1. Marn Ingvald, Sommerfelt Alf Teach Yourself
Norwegian //Teach Yourself Books, Hodder
and Stoughton.
1967. -P. 13-14
2. Laua A. Latviesu literārās valodas fonētika.
R., 1980. 88 lpp.
3. Якуб В.Л. Практический курс норвежского языка.
М., 1966.
4. Kirkeby W.A. Norsk-English bla ordbok.
Kunnskapsforlaget. Aschhoug Gyldesdal.
1989.

Satura

Contents

1. Brēde M.	Teksta analīzes fonostilistiskais aspekts	5
2. Pernica B.	Valodu sintaktiskā līmeņa sastatīšanas principi	17
3. Saima A.	Vārdakīru lietojums latviešu valodas mācību tekstos	21
4. Veisbergs A.	Antīkā frazeoloģija latviešu valodā	32
5. Veisbergs A.	Latvian Lexicography: Tradition Versus Modernity	45
6. Zauberger I.	Translation as part of Cultural Polysystem	48
7. Zīgure V.	Zilbes un vārda akcenta raksturojums norvēģu un latviešu valodā	58